Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 99 (12489) | 1984 чылдың апрель 28, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

Планетаның кижилери! Империализмниң агрессчи күштеринге удур, ядролуг дайынның кыжаныын чайладыр дээш демиселди калбаа-биле нептередиңер! Ядролуг, химиктиг болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээниң өске-даа хевирлерин хоруурун негеңер!

Боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукту болдурбаал, чавырлыышкынны болгаш тайбыңны камгалаал!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга ажыл-агый тургузуушкунунуң болгаш экономиканы эргелеп башкарарын сайзыраңгайжыдарының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң даштыкы политиказының чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунга айытканын ёзугаар, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң чорупп турарын бо чылдың бирги кварталында ажылдың түңнелдерин барымдаалап, Политбюро анализтеп көрген.

Массаларның күш-ажылчы идепкейлиг бедээниниң, корум-чурумну болгаш организастыг чорукту улам ыңай быжыглааныының, партия, совет, ажыл-агый органнарының болгаш хөй-нити организацияларының тодаргай сорулгалыг ажылының түңнелинде экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планының күүселдези бо чылдың бирги кварталында элээн чедиишкинниг болганын демдеглээн. Экономиктиг өзүлдениң болгаш совет кижилерниң чаагай чоруун бедидерниниң темпилери бедээн. Бүдүрүлгениң ажыктыының көргүзүглери экижээн. Көдээ ажыл-агыйда мал ажылының продуктуларын бүдүрери болгаш садып алыры көвүдээн. Үлетпүрнүң болгаш демир-орук транспортунуң ажыл-ишчилери партияга берген сөзүн бадыткап күүсеткен — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр бир хуу бедидерин болгаш продукцияның бот-үнезин планда көрдүнгенинден чартык хуу чингедирин чедип алганнар.

Ооң-биле чергелештир, ажыл-агыйның чугула чамдык участоктарында четпес байдал чамдык таварылгаларда ниити эки көргүзүглерниң артында ам-даа чаштынып турарын СЭКП ТК-ның Политбюрозу айыткан. Бар күчүлер чедир ажыглаттынмайн турар. Ажыл шагының чидирии улуг, одаар чүүлдү, чиг-этти болгаш өске-даа курлавырларны камнаар талазы-биле даалгалар чамдык черлерде хандыртынмайн турар. Планның чедиишкинниг күүседип турар адырларда безин хожудаңгай ажылдыг эвээш эвес бүдүрүлгелер бар. Хандырылга күүселдезиниң сагылга-чурумун сагыыр талазы-биле үндезин экижилге чедип алдынмаан.

Бирги кварталда ажылдың байдалындан чогуур түңнелдерни үндүрер, бүдүрүлге бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазын ханызы-биле көөр, ооң түңнелдерин шыңгыы негелде ёзугаар үнелээр, хожудаңгай участоктарны мурнакчы болдурарынче кичээнгейни угландырар, ажылга күжениишкинни кошкатпайн, 1984 чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни ыяап-ла күүседир дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр сорулганы эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының, обкомнарының, министерстволарның болгаш ведомстволарның совет, ажыл-агый болгаш хөй-нити организацияларының мурнунга салган.

Капитал тудугну планнаарын, организастаарын болгаш эргелеп башкарарын экижидер дугайында айтырыгны Политбюронуң хуралынга чугаалажып көрген. Бүдүрүлгелерни техника-биле эде дериирин болгаш чаартырын дүргедедиринче, төлевилээшкинниң шынарын экижидеринче, тудугну планнаарын болгаш удуртурун сайзыраңгайжыдарынче, тудуг бүдүрүлгезин эргелеп башкарарының кол звенолары болур - тудуг-монтаж трестериниң ролюн бедидеринче угланган чамдык хемчеглерни СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалында айыткан. Капитал салыышкыннарның чөп ажыглалын күштелдирериниң, тудугнуң хуусаалаарын кызырарының болгаш шынарын экижидериниң, бүдүрүлге күчүлерин чогуур үезинде шиңгээдириниң, планныг даалгаларны күүседир болгаш ажыр күүседиринге экономиктиг идиг бериишкинниң талазы-биле хөй хемчеглер төлевилеттинген.

Бо доктаалдың улам хөгжүлдези кылдыр тудугга күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам ыңай бедидериниң, ажыл төлевириниң болгаш шаңналдарның системазын сайзыраңгайжыдарының, төлевилел-смета херээн экижидериниң, тудуг бүдүрүлгезиниң бедик деңнелин чедип алырынче угланган техниктиг политиканы хандырары дээш ССРЭ-ниң Күртудугнуң харыысалгазын күштелдирериниң айтырыгларының талазы-биле шиитпирлерни ажылдап кылыры, хүлээп алыры көрдүнген.

СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.), февраль, апрель (1984 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин удуртулга болдургаш, Политбюро эргелеп башкарылганы улам ыңай сайзыраңгайжыдарының кол угланыышкыннарын тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген. Аңаа холбаштыр күрүне тургузуушкунунга демократтыг централизмниң принциптерин амыдыралга улам шудургу боттандырарының, удуртулганың экономиктиг методтарын күштелдирериниң, адыр болгаш девискээр аайы-биле хөгжүлдениң дүүштүрүлгезин чогумчалыг болдурарының, адырлар аразының харылзааларын сайзыраңгайжыдарының, эргелеп башкарылганың кол кезээ — бүдүрүлге каттыжыышкынының болгаш бүдүрүлгениң ажыл-агыйжы бот-тускайлаң чоруун бедидериниң эргежок чугулазын демдеглээн.

Ол бүгү боттарының кичээнгейин чогуур адырларның стратегтиг айтырыгларын шиитпирлээринге мөөңнээр, бүдүрүп үндүрүп турар продукциязы-биле улус ажыл-агыйының негелдезин хандырар дээш долузу-биле харыылаар ужурлуг ёзулуг штабтар болур министерстволарның хүлээлгелерин улам ыңай тодаргайжыдар апаар деп Политбюро демдеглээн. Экономиканың комплекстиг хөгжүлдезин хандырарынга республикалар болгаш чер-чер органнарының эргелерин улам калбартыры болгаш харыысалгазын бедидери, а ол ышкаш эргелеп башкарылганың төп органнарының ажылының деңнелин дыка бедидери, оларның аппараттарын сайзыраңгайжыдары улуг ужур-дузалыг.

Агроүлетпүр комплекизиниң айтырыгларының талазы-биле Москвага эрткен Бүгү-эвилелдиң экономиктиг чөвүлел хуралының түңнелдери-биле холбаштыр СЭКП ТК эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга болгаш обкомнарынга, чогуур министерстволарның база ведомстволарның удуртукчуларынга Аъш-чем программазының күүселдезиниң байдалын сайгарып көөрүн, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң шапкынчыырын бедидериниң, колхозтарга болгаш совхозтарга экономиктиг ажылды экижидериниң, агроүлетпүр комплекизиниң бүгү адырларының ажыл-агый механизмин болгаш эргелеп башкарылгазын сайзыраңгайжыдарының талазы-биле тодаргай хемчеглерни төлевилээрин дааскан.

Эштер К. У. Черненко болгаш Д. Ф. Устинов оларның ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, Польша Улус Республиканың национал камгалал министри Ф. Сивицкий-биле ужуражыышкыннарының база беседаларының түңнелдерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүг деп көрген.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң Даштыкы херектер министрлериниң комитединиң Будапештиге хуралының түңнелдериниң дугайында эш А. А. Громыконуң дыңнадыын, а ол ышкаш эш А. А. Громыконуң Венгрия Улус Республикага чорааның дугайын чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп санаан.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга бистиң чуртувустуң иштики болгаш даштыкы политиказының өске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көрген, шиитпирлерни хүлээп алган.

К. У. ЧЕРНЕНКОНУҢ М. КОЙВИСТО-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы К. У. Черненконуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чалааның ёзугаар Совет Эвилелинге дыштаныры-биле келген, Финляндия Республиканың Президентизи М. Койвисто-биле ужуражыышкыны апрель 26-да Кремльге болган.

Ужуражыышкынга киришкеннер болза:

совет таладан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының дузалакчызы А. М. Александров болгаш ССРЭ-ниң Финляндияда элчини В. М. Соболев;

финлянд таладан — Финляндияның ССРЭ-де элчини А. Кархило, республиканың Президентизиниң канцелярия начальниги Я. Калела болгаш Финляндияның ДХМ-ниң күрүне секретарының оралакчызы К. Тернудд.

Совет-финлянд харылзааларның чаңчыл болганы найыралдың болгаш бот-боттарын билчириниң байдалынга эрткен беседа үезинде К. У. Черненко болгаш М. Койвисто ССРЭ биле Финляндияның аразында кожа-хелбээ кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң перспективаларын чугаалашкан, а ол ышкаш делегей байдалында бот-боттарының сонуургалын болдуруп турар чамдык чугула айтырыгларның талазы-биле бодалдарын солушкан.

ССРЭ биле Финляндияның аразында харылзааларның Найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузалажылга дугайында 1948 чылда чардынган Керээге быжыы-биле үндезилеттинип, туруштуг болгаш шапкын хөгжүлдези уламчылап, делегей байдалының ол-бо чайгылыышкыннарынга алыспайн турар дээрзин ийи тала сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Совет-финлянд үр хуусаалыг кады ажылдажылганың перспективалары 1948 чылда чардынган Керээниң хуусаазын 1983 чылда дараазындагы муң чылдың эгезинге чедир катап узаткан чорук-биле хандыртынган. Ооң бүгү принциптери болгаш негелделери күштүг болуп артар кылдыр чардынган Керээни узатканы ССРЭ биле Финляндияның аразында найыралды, бүзүрежилгени болгаш кады ажылдажылганы улам ыңай быжыглаарынга чүгле бурунгаар шиитпирлиг базым болган эвес, харын Европага тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарының херээнге көскү салыышкын болган.

Совет-финлянд кады ажылдажылганы үре-түңнелдиг хөгжүдериниң дуржулгазы — янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догунйаарының политиказының амыдыралчызын, Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Түңнел актының негелделериниң чайгылыш чок боттаныышкынының делегейде дүшкүүрлүг чоруктуң чидигленип турар бо үезинде чугулазын бадыткап турар дээрзи демдеглеттинген.

Финляндия-биле найыралчы харылзааларны быжыглаарының айтырыгларынче совет удуртулга моон соңгаар-даа онзагай кичээнгейин угландырар дээрзин К. У. Черненко демдеглээн. ССРЭ биле Финляндияның аразында харылзааларны быжыг найыралдың, бот-боттарынга бүзүрелдиң болгаш совет база финлянд улустарның бот-боттарынга ажыктыг кылдыр бүгү талалыг кады ажылдажылганың оруу-биле хөгжүдер калбак аргалар бар.

Совет Эвилели-биле 1948 чылда чардынган Керээге үндезилеттинген найыралчы харылзааларны деткиири болгаш бүгү талалыг хөгжүдери кол черни ээлеп турар «Паасикиви — Кекконен шугуму» деп даштыкы политиктиг шылгаттынган угланыышкын-биле Финляндия ам-даа чүткүлдүг болгаш чайгылыш чок чоруур дээрзин М. Койвисто бодунуң талазындан демдеглээн. Ол политика Финляндияның чонунуң эң калбак кезектеринге даянып турар деп, ол демдеглээн.

Дайын айыылын чайладырынга, боо-чепсекти, ылаңгыя ядролуг чепсекти, эндере бүдүрерин соксадырынга идепкейлиг киржиринге ийи чурттуң шиитпирлиг делегей байдалының айтырыгларын чугаалажып турган үеде бадыткаттынган.

Европада шериг удур туржуушкунун кызырарынга, күрүнелер аразында харылзааларны чавырлыышкынның оруунче катап кииреринге, делегейге бот-боттарынга бүзүрежилгениң болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылганың байдалдарын тургузарынга, маргылдаалыг айтырыгларны ак сеткилдиг болгаш деңг эргелиг чугаалажыышкыннарның аргазы-биле шиитпирлээринге бүгү — улуг-даа, бичии-даа күрүнелерниң күжениишкиннерин каттыштырары эргежок чугула деп, ийи тала демдеглээн. Европага бүзүрежилгени, айыыл чок чорукту быжыглаар, дайын чепсээн дүжүрер хемчеглер талазы-биле Стокгольм конференциязы маңаа ажыктыг рольдуг болур ужурлуг.

Соңгу Европаны ядро чок зона болдурар деп чарлаар болгаш ол девискээрге быжыг тайбыңны хандырар дугайында Финляндияның саналдарының ажык-дузалыы амгы үениң байдалдарында улгадып турар дээрзи демдеглеттинген. Ол саналдарны боттандырарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга идиг бээринге беленин совет тала бадыткаан.

Ийи чурттарның кады ажылдажылгазын хөгжүдериниң, тайбыңны болгаш делегейге айыыл чок чорукту быжыглаарының айтырыгларынга оларның демниг болурунга идиг берип турар Совет Эвилели биле Финляндияның удуртукчуларының аразында хууда чаңчылчаан харылзааларын уламчылаар деп, К. У. Черненко биле М. Койвисто демдеглээннер.

(СЭТА).

Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары! Бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш продукцияның шынарын бедидер дээш социалистиг чарышты калбак нептередиңер! (СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

Май 1-ге уткуштур

ЧАРЫШКА МУРНААННАР

Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң ажыл-ишчилери күш-ажылчы коллективтерниң аразында чарлааң Май 1 мурнунуң социалистиг чарыжында идепкейлиг киржип турарлар. Ниитиниң малының кыштаглаашкынының, сүт-бараан фермаларының, механизаторларның, тудугжуларның ортузунда чарыштың түңнелин делегейниң ажылчы чонунуң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — май 1-ге уткуштур үндүрген, мурнакчыларны шаңнап-мактаан.

Совхозтуң төп сүт-бараан фермазының саанчылары элбек сүттү саггаш, эки түңнелди көргүскеннер. Саанчылар Өшкү-Саар Оюн, Тамара Эрекситмаа, Кима Оттук, Валентина Косенко Май 1-ге алдар болдурган чарыштың тиилекчилери болганнар.

Ферманың кадарчылары, мал чемгерикчилери база улуг байырлалга уткуштур кызымак ажылдааш, макталга төлептиг болганнар. Ындыгларга Михаил Дагба, Мария Касимова, Алдын-оол Политик, Павел Щведов, Данзы-Белек Сарыглар хамааржыр.

Социалистиг чарыштың организакчылары ооң негелделеринге дүүштүр күш-ажылчы чедиишкиннерден аңгыда, кижилерниң хөй-ниитичи идепкейин, күш-ажылдың сагылга-чурумунга хамаарылгазын база чугулалап көрүп турар. Тудугжулар Иван Беззубов, Петр Марачёв, Сергей Соломенников, саанчы Галина Неволина, слесарь К. Тунай, кадарчылар Диин-Кара Саан, Алексей Оюн олар күш-ажылдың сагылга-чурумун үреп, арагалап турганы дээш шаңналдан казыткannар.

Мал кыштаглаашкыны база совхозта чедиишкинниг эртип турар. Кызымак ажылдап турган, чүс баш хойга онаапштыр чүстен хөй хураган алган, мал бажын эки камгалаан хойжу бригадалар болгаш тус-тус малчыннар база совхоз дирекциязының дужаалын ёзугаар Май 1 мурнунда шалыпчыларының одуруунче үнүп, шаңналды чедип алганнар. Хойжу бригадалардан В. Чустилдиң бригадазы тиилекчи болган.

Малчыннар И. Сафонов, О. Ланзы, А. Качанов, Д. Эрекситмаа, С. Тожу олар хөй хураганнарны доруктуруп, шудургу ажылдааннар.

Бистиң корр.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың энергия цеги Май 1-ге уткуштур социалистиг чарышка көдүрлүүшкүннүг киржип турар. Цехтиң коллективи ийиги кварталдың баштайгы айының планын апрель 19-та, азы чогуур хуусаазындан 11 хонук эрте күүседипкен. Планда көрдүнгени 2 миллион квт-шак турган болза, херек кырында 2.043 млн. квт-шак энергияны берген. Ам дөрт айларның планын цех апрель 7-деле күүседипкени — коллективтиң күш-ажылчы чедиишкини.

Ында бригадалар аразында социалистиг чарышка коммунист Т. В. Крашенинниковаyң удурткан № 4 ээлчег эң бедик көргүзүглүг ажылдап келген. Ээлчегниң коллективи чарышка ийи удаа тиилекчи болуп үнген.

Бистиң корр.

СУГГАТЧЫ ЗВЕНОЛАР

Барыын-Хемчик районнуң суггарылга-бүдүрүлге каттыжыышкынының Барлыкта төп участогундан Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниниң эдилекчизи хоочун суггатчы Шыдыраа Хомушкунуң 7 кижи составтыг звенозу Дагыыр-Тей, Конгаргай аразында хөй чылдыг сиген шөлүнүң суггарылгазын чорудуп турар. Звено ниитизи-биле 296 гектар черге хөй чылдыг сигенни суггарар турган, ам бо хүннерде 190 гектар ажыг шөлдү суггарып алган.

Звено ниитизи-биле хүнде 9 гектарны суггарар турган, херек кырында хүнде-ле 11 гектар чедир суггарып турар. Суггатчылар Күдер-оол Хомушку, Аныц-оол Ким-оол, Сарыг-оол Хомушку олар эш-өөрүнге үлегер-чижек көргүзүп, эки ажылдап турар.

Сагаан Ооржактың суггатчы звенозу Өртең-Тейде сиген шөлүнде ажылдап турар. Олар 420 гектар черде хөй чылдыг сиген шөлүн суггарар планныг турган, ону 160 гектар чедир суггарып алган. Звенода мурнакчы суггатчылар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады М. Хомушку, хоочун суггатчы М. Кызыл-оол болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турарлар.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинат республикада мурнакчы бүдүрүлгелерниң санында кирип турар. Ында кол участоктарның бирээзи — гидрометаллургия цегиниң коллективи социалистиг чарышка тиилекчи болуп, цехтер аразында шилчиир кызыл тук-биле каш удаа шаңнадып келген. Ол шаңналга З. Чаптыковтуң удурткан слесарьлар бригадазының киирген үлүү эвээш эвес. Бригада кежигүнү Анатолий Ракитин ында он чыл ажыг үеде ажылдап, кылган ажылы-биле болгаш харыысалгалыг чоруу-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган. Ол бүдүрүлгениң мурнундан хүндүлүг бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнадып, мактадып келген.

ЧУРУКТА: мурнакчы слесарь А. Ракитин.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Ужудуушкун башкарар төптен репортаж

«Салют-7-ниң» экипажының кежигүннериниң ажык космосче сөөлгү үш хүнде ийиги үнүүшкүнү беш шак үргүлчүлээн. Ол үениң дургузунда Л. Кизим болгаш В. Соловьев олар орбита станциязының каттышкан шимчедикчи установказының бир янзы техниктиг ажаалдазын бир-ле дугаар хандырганнар.

Космоста бажыңдан дашкаар чаңгыс-даа экипаж ооң мурнунда ынчаар ажылдаваан турган: командир болгаш бортинженер ажык космоска апрель 23-те болгаш 26-да ниитизи-биле 9 шак ажыр үениң дургузунда ажык космоска ажылдап келгеннер. Ындыг сорулга ооң мурнунда база турбаан.

Ажык космоска ажылдаарынга белеткел понедельникте эгелээн. Ынчаарда Л. Кизим болгаш В. Соловьев үнер эжикти ажыткаш, ажылдаар черинге — станцияның агрегат кезээнге чепсек-херекселдерлиг, «артык кезектерлиг» чүъктерни чедирип алганнар. Апрель 26-да 6 шак 40 минута турда эжикти база катап ажыткан. Командир болгаш бортинженер агрегат кезээнче шилчип киргеннер. Аңаа чедир орук ындыг-ла кыска эвес — 15 хире метр. Тускай туттунар чүүлдерни космонавтылар ажыглап, станцияның корпузунуң даштыбиле оожум чорупканнар. 20 минута болган сөөлүнде олар ажылдаар черинге чеде бергеннер...

Минута бүрүзү шак ышкаш узун кылдыр сагындырып турган. Л. Кизим болгаш В. Соловьев далаш чокка ажылдап, боттарының шимчээшкин бүрүзүн кичээнгейлиг хынап келгеннер. Бир хыналда хоолайның ажыдыпкан, ооң дараазында өскезин ажыттынган. Ээриилди ужулгаш, клапанны тургузупкан... Бодаарга, ол ажылдарны кылыры бөдүүн, белен ышкаш. Ынчалзажок ук сорулга эң-не чигези-биле бедик мергежилдиг ажылдаарын негеп турар. Чүгле «Космосервистиң» мастерлери ындыг ажылдарны күүседип шыдаар.

— «Маяктар!», ам доозуптуңар! Бөгүн ооң-биле болзун, хөй чүүлдерни чылганыңарга өөрүп тур бис — деп, ужудуушкун удуртукчузу ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы В. Рюминниң командазы дыңналган.

— Ам-даа ажылдап көрзүвүссе кандыгыл? — деп, Л. Кизим идегел-биле айтырган.

— Амдыызында болзун, дараазында бүгү чүүлдерни чедир кылып алыр силер — деп, Валерий Рюмин шыңгыы хевирлиг харыылаан.

Л. Кизим болгаш В. Соловьев база катап ажылдаан болгаш даалганы чедиишкинниг күүсеткеннер. Оларга А. Атьков дузалаан.

Бүгү чүүлдерни чедиишкинниг күүсеткен сөөлүнде ужудуушкун удуртукчузунуң оралакчызы В. Благов түңнелди үндүрген:

— «Маяктар» тергиин эки ажылдааннар. Чаа ажылының үезинде хенертен болган бергелерге олар таварышкан. Чижээ, бир ээрнил оларга эвээш эвес бергелерни таварыштырган. Ынчалзажок бергелерни олар эрестиг ажып эрткеннер. «Маяктарның» чаа ажылдары космонавтиканың практиказынга үнелиг чаа дуржулганы немеп турар.

В. ОВЧАРОВ,
СЭТА-ның тускай корр.
Ужудуушкун башкарар төп.

ПОЛИТАЖЫЛДАКЧЫЛАР ХУРАЛЫ

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң органнарының политажылдакчыларының болгаш партия организацияларының секретарьларының чөвүлел хуралы дүүн Кызылга болган. ИХМ системазында политорганнарның сорулгаларының дугайында илеткелди республиканың Иштики херектер министерствозунуң политкилдизиниң начальниги милицияның подполковниги В. П. Суров кылган. Документилер-биле ажылдың стилиниң болгаш ону сайзыраңгайжыдарының дугайында партия обкомунуң ниити килдис эргелекчизи В. Г. Заворотный чүве чугаалаан.

ИХМ органнарының ажылдакчыларының политиктиг өөредилгезин улам ыңай сайзыраңгайжыдарының, аңаа ажылдакчылар-биле ажылды экижидериниң эргежок чугулазын ИХМ-ниң политкилдизиниң начальнигиниң оралакчызы Ю. И. Непомнящий, политкилдистиң начальнигиниң дузалакчызы А. А. Садовой олар чугаалааннар.

Хоорайның болгаш районнарның күүскомнарының иштики херектер килдистериниң начальниктериниң политика талазы-биле оралакчылары М. А. Менчиков, В. П. Бегзи, А. Г. Ульянов олар дуржулга солушканнар.

СЭКП Тыва обкомунуң административтиг органнар килдизиниң эргелекчизи Д. Б. Ондар чөвүлел хуралының ажылынга киришкен.

Советтерде отчёттар

БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА, ЭЭ ЁЗУ—НЕГЕЛДЕ ОЛ

(Улус депутаттарының Бии-Хем район Совединиң сессиязындан)

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң, ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлерин күүседир дээш эрткен отчёттуг чылда улус депутаттарының Бии-Хем район Совединиң күүскомунуң, ооң активиниң кылып чоруткан ажылын отчёттуг сессияга илеткел кылган райкүүском даргазы М. К. Дамчай болгаш аңаа санал берген депутаттар ханы анализтеп, четпестерге болгаш чедир шиитпирлеттинмейн турар чамдык айтырыгларга доктааганнар.

Он бирги беш чылдың үшкү чылында болгаш бо чылдың эрткен айларында районнуң үлетпүр бүдүрүлгелери, албан черлери болгаш организациялары боттарының мурнунда салган соруглаларын чедиишкиниг күүседир дээш шудургу ажылдаан дээрзин сессияга демдеглээн. Чер-чер Советтери, ооң күүскомнары, доктаамал комиссиялары болгаш депутаттары күш-ажылчы коллективтерниң планныг онаалдаларын күүседиринге, социалистиг хүлээлгелерин боттандырарынга бичe эвес салыышкынны киирип келген. Ооң уламындан районнуң үлетпүр бүдүрүлгелери, эрткен чылын продукция сайгарарының планын 104,2 хуу күүсеткен. Көдээ ажыл-агыйның ишчилери күрүнеге сүт садарын 106.5 хуу боттандырган, ол ышкаш хойнуң, чылгы малдың болгаш хабанның баш саны өскен, эътти бурунгу чылдаазындан хөйүг дужааган.

Мындыг чедиишкиннерге мурнакчы ажылдыг коллективтер улуг идиглиг болган дээрзин илеткелчи-даа, санал берген депутаттар-даа демдеглээннер. Ылаңгыя Тураның ыяш белеткээр пунктузунуң, септелге-тудуг участогунуң, чурттalга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң, «Саян» совхозтуң ажылы өскелерге үлегерлиг. Хойжулар Е. Дүмен, Д. Дотпаа, саанчылар К. Кара-кыс, Г. Фисенко, бызаңчы И. Неделин, кадарчы С. Кымыскаяк, механизатор М. Сауленко болгаш өске-даа он-он мурнакчыларны сессияның киржикчилери демдеглээннер.

Ынчалза-даа күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш ажылды организастап турарында көскү четпестер бар. Ону боттандырарынче чер-чер Советтериниң күүскомнары депутаттарның, доктаамал комиссияларның күжениишкиннерин кошкак угландырып турарындан бүдүрүлгениң ажыктыы болгаш ажылдың шынарлыы чогууру-биле чедип алдынмайн турар.

Көдээ ишчилериниң мурнунда салдынган кол сорулга —мал продуктуларының шынары, ону экижидери болур. Бо талазы-биле чиидиг айтырыгларга база депутаттар доктааганнар. Эрткен чылын районнуң совхозтарының күрүнеге дужааган сүдүнден бирги сортка чүгле 52 хуузу кирген, ооң иштинде «Кызыл тараачының» сүдүнүң 38-ле хуузу бирги сорттуу болган дээрзин депутаттар шүгүмчүлээннер. Ол ышкаш бүгү мыйыстыг бода малдың 14-ле хуузу, шээр малдың 24 хуузу ортумактан күдү шынарлыг кылдыр хүлээп алдынган.

Ол чүнү көргүзүп турарыл дээрге, кадрларның харыысалга чогу, ажыл-агыйын ээ ёзу-биле көрбейн турарындан аңгыда уксаажыдыга ажылынче кичээнгейниң кошкак бодуп турары болур. Ооң уламындан малдың чаш төлүү эвээш, продуктулуу чавыс. Эрткен чылын бир башка онаашгыр алыр дүк 3,56 кг турзажок, 2,7кг алдынган. Төрүүр чүс баш малга онаашгыр 59 бызаа, 60 хураган алдынган.

Чер ажылының культуразын болгаш ажыктыын бедидер, тарылга шөлдериниң структуразын сайзырақгайжыдар, малга чем белеткелин көвүдедир, хөрзүн болбаазырадыр технологияже сагыш салыр, машина-трактор парыгын ажыктыг ажыглаар талазы-биле айтырыгларга депутаттар доктааганнар.

Бистиң чуртувустуң ажылчы чоннарының чоокта чаа чүгаалажыш доосканы база ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга хүлээп алганы СЭКП ТК-ның школа реформазының дугайында чүгаа база сессияга болган. Ук реформага хамаарыштыр СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш К. У. Черненко СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунга «Мында кол үүл—школаны эдертургузар талазы-биле бүгү ажылды материалдыг болгаш организакчы бижыг баазага тургузары болур. Хөй-ле үүлдериң дугайында —өөредилге чорудулгазын эде тургузарындан болгаш школачыларның күш-ажылын таарыштырарындан, уруглар базыңнарының болгаш интернаттар ажылынга корум-чүрүмнү экижидеринден эгелээш.., сагыш салза чогуур» деп демдеглээн. Ону ажылга удуртулга болдуруп, чаа-чаа соруглаларны тодарадырда, эрткен үеде кылдынган үүлдерни анализтээри чугула. Ынчангаш депутаттар бо өөредилге чылында байдалга доктааганнар.

Районнуң улус өөредилге килдизи, педагогика коллективтери «Бүгү-ниити ортумак өөредилге дугайында Хоойлуну» кошкак күүседип турар. Өөредилгеже хаара туттунган школачыларның саны планга четпес. Чамдык бүдүрүлгелерде болгаш совхозтарда ажылчын аныяктарның кежээки школазынче сагыш салбайн турар. Ол ышкаш башкылар-биле, хөй-ниити организациялар-биле бижыг харылзаа чок ажылдап турар школалар база бар. Ындыг черлерниң чижээнге депутаттар Ээрбек, Өөк, Аржаан ортуман школаларын адаанналар.

Чамдык интернаттарга идик-хеп чедишпейн баар таварылгалар барын депутаттар ук школаларның удурткучуларының четпес ажылы деп шүгүмчүлээннер. Чаштарны аъш-чем-биле чогуур үезинде хандырбайн баргылаар таварылгалар база бар. Интернаттарның санитарлыг байдалы куду деңнелде, өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнери хажыттынып турар.

Тураның № 2 школазының директору З. О. Белек-оол сессияга саналынга ооң ажылдап турар школазында ниити байдалды кысказы-биле чүгаалаан. СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыжының бирги сессиязының шиитпирлери ук школаның ажылдакчыларынга улуг көдүрүлүшкүнүг болдурган дээрзин ол чугаалаан. Чаштар кижизидилгезин чүгле улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының хүлээлгези кылдыр көрбес, өг-бүле бүрүзү, күш-ажылчы коллектив бүрүзү школаже сагыш салыр ужурлуг. Келир үениң төлептиг кадрларын чүгле бир демниг күш-ажылбиле белеткеп ап болур.

Ындыг турбуже, школабиле бижыг харылзаалыг ажылдаар хамаан чок боттарының ургуларынче кичээнгей салбас, оларның кажан-даа, каяа-даа чорааның сонуургавас ада-иелер бар деп, З. О. Белек-оол чугаалаан, чижектерин киирген.

Школачыларны күш-ажылга кижизидери —үениң негелдези. Аңаа күш-ажылчы коллективтериң удурткулары идепкейлиг киржир ужурлуг. Өөредилге чылының дургузунда, чайгы дыштанылгалар үезинде школачыларны бүдүрүлгелерже, ажыл-агыйларже хаара тудар талазы-биле боттуг ажылдарыны чорудары бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, ажыл-агыйларның удурткучуларындан негеттинип турар. Бо айтырыгны черлер Советтери, улус өөредилге килдизи, РАУК-түң удуртукчулары бир демниг шиитпирлээр хүлээлгелиг деп депутаттар демдеглээннер.

Совет Тыванының 40 чылын демдеглээринге чедир эвээш үе арткан. Бо бүгү четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни дарый алырын, күш-ажылчы коллектив бүрүзү, кижи бүрүзү бодунуң хамаарышкан участогунга тус-тус шүгдүнерин үе неген келгенин сессияның киржикчилери айтып, чаа-чаа сорулгаларны салганнар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. К. Мендуме ук сессияга кирипшкен болгаш чүве чугаалаан. Районнуң депутаттары эрткен үеде кылып чоруткан ажылын төөгүлүг үеде, бүгү совет кижилер СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, аңаа эш К. У. Черненконуң чугаазында киргеи сорулгаларны болгаш айтышкынынарны деткип турар үеде эртип турар дээрзин ол чугаалаан. ССРЭниң Дээди Совединиң он бирги сессиязының материалдары-биле бүгү совет кижилер, ылаңгыя чоннуң төлээлекчилери — депутаттар улуг сеткил ханыышкын-биле таныжып турар.

Советтериң мурнунга бичe эвес сорулгалар салдынган дээрзин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш К. У. Черненко демдеглээн. Ол көдээ-даа, район-даа Совединиң депутадының ээ-харыысалгазын күштелдиреринге негеп турар.

М. К. Мендуме Бии-Хем районнуң ажыл-агыйларында байдалды аналиэтээн болгаш Совет Тыванның 40 чылынга уткуштур районнуң ишчилериниң мурнунда сорулгаларга доктааган. Чамдык четпестерни ол чидинбиле шүгүмчүлээн болгаш ону чайладыр талазы-биле хемчеглерни алырын ажылагыйларның, бүдүрүлгелерниң удурткучуларындан негээн. Республиканың юбилейинге уткуштур чүгле планныг онаалдаларны күүседири эвес, хоорай, суурларны чаагайжыдары, ногаанчыдары, үлегерлиг корум-чүрүмнү чер бүрүзүнге тургузары чугула дээрзин ол айыткан. Ол бүгүнү депутаттар, хөй-ниити организациялары бир демниг чорудар ужурлуг. Ону чер-чер Советтериниң күүскомнарының кичээнгейинге доктаамал тургузары чугула.

Д. ЧЫДЫМ.

Репортаж

ШӨЛДЕ ТРАКТОРЛАР

Черниң кежиин четтирер дизе

Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Бора-Хөл хову-трактор бригадазының турлаа. Хову ажылдарының чай чок, чугула өйү ында эгелээн.

— Бригада сезонну чаа депшилгелиг арга-биле, бригада керээзи-биле ажылдап эгелеп турар — деп, совхозтуң директору Х. С. Дамба-Даржаа чугаалады.— Бригада кежигүннери боттарынга быжыглаттынган 2750 гектар шөлүнүң гектар бүрүзүнден 10 центнер дүжүттү алыр хүлээлгелиг.

Бригаданың удуртукчузу, дуржулгалыг механизатор Алексей Арагачыевич Монгуштуң кичээнгей салыр ажылы, наряд чок аргаже шилчээни-биле улам көвүдээн. Оларны өйүнде, шын шиитпирлээриниң бригаданың алган хүлээлгелериниң канчаар күүсеттинери дорт хамааржыр. Бригада керээзи-биле ажылдаары онаашкан ажылы дээш кижи бүрүзүнүң харыысалгазын бедидип, ажылдың будурукчуүүн улгаттырар, будүрген продукцияның бот-үнезин чиигедир. Ону чаа арга-биле ажылдап турар өске бригаладарының, звеноларның дуржулгазы көргүзүп турар. Моон мурнунда ээлчегже озалдап үнер, харын-даа ажыл хүнү үзер таварылгалар бригаданың кежигүннеринде турган болза, ам ол чоруук читкен. Ажыл төлевири ооң ниити түңнелинден хамааржыр апарганда, коллективтиң кижи бүрүзү кылып турар ажылының будурукчүүнүү, эки түңнелдиг болуру дээш ажылдап турар. Чалгаа, ак сеткилдиг эвес кижилерден негелдени бирле дугаарында бригадир-даа, инженер-даа эвес, а чанында да кады ажылдап турар өөрү кылып апарган.

Бо бригада шык базырыышкынынче районда мурнай киргеннериң бирээзи. Кызыл-сарыг «Кировец» тракторлар Бора-Хөлдүң 500 трактористер болду. Олар дораан-на дедир эгээш, улаштыр илиртеп чоруптулар.

— Бо трактористер ээлчег нормазын ажыр күүседип, кызымак ажылдап турар. Агротехниктиг аргаларны база шын сагыш турар. Кайызы-даа тракторларынга 5—5 «Биг-3»-терни кожуп алган илиртеп турар. Бо шөлдү илиртеп дооскаш, Чаңгыс-Хадыңда 600 гектар шөлдүң шыгын базырып кириптер дээш, ажылды ээ кыска хуусаада чорудар ужурлуг биле — деп, бригадир чугаалады.

Бригадада шупту 16 механизатор бир демниг ажылдап турар. Часкы тарылга үезинде бригада 1750 гектар кызыл-тасты, 500 гектар суланы, 500 гектар арбайны тарыыр болгаш 1200 гектар шөлдүң чайгы аңдарылгазын чорударлар. Бригадада 7 трактор быжыглаттынган: дөрт К-700 болгаш үш Т-150. Тарылганы бирги класстың үрезини-биле чорудар. Кывар-чаар чүүлдүң күрлавырын тургузуп алган. Тоску болгаш ончу беш чылдарның тиилекчизи деп хөрек демдектериниң эдилекчизи, коммунист А. Монгуштуң удурткаиы бо бригада часкы тарылгага шөлдерни шынарлыг белеткеп турары оларның ажылындынна илдең.

Юбилейлиг чылдың бедик дүжүдүн өстүрүп, планныг онаалдаларның долу күүселдезин чедип алыр дээш, бригада кежигүннери агротехниктиг хемчеглерни сагыш, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап турар.

Л. МОНГУШ.
ЧУРУКТА: тракторист А. Монгуш.
Ч. ТҮЛҮШТҮҢ фотозу.

КАНЧАП ЧЕДИП АЛГАНЫЛ?

Он бирги беш чылдың дөртку чылының бирги кварталында мал продуктуларын бүдүрериниң болгаш ону күрүнеге садарының даалгаларын «Күш-ажылдың хостуу» совхоз чедиишкиниг боттандыргаш, Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларының аразында социалистиг чарышка тнилекчи болуп шылгараан болгаш СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң шилчиир Кызыл тугу болгаш 200 рубль-биле шаңнаткан. Кышкы үеде малдың продуктулуг чоруунуң өзүлдези чем-суурнуң курлавырындан база ажаалда-хайгааралды эки тургусканындан коичуг хамааржыр. Ол талазы-биле байдал ук ажыл-агыйда чогумчалыг болганын бо чылдың кыштаглаашкынының түңнелдери бадыткаан.

Район төвү-биле совхозту судалдаштырган оруктуң олбо талаларында ам-даа бустунмаан «үүжелер» — чүм хевээр, сараатгар кожа-кожа тургулаар.

Чамдык ажыл-агыйлар артышкылдыг мал чемин үезинде белеткеп албайн, кыш орту безин кирбейн турда, ол-бо совхозтардан дуза дилеп, сиген-ширбиил сөөртүр ужурга бо-ла таварыжы бээр. Диленип алган сигенниң алыс дөзү үзүк чүве болганда, ол мал ажылдыгларны эки түңнелдерге чедирбес. А бо совхозта байдал ындыг эвес. Азыралда турар мал ээлчеглиг кыштаглаашкынны эки эртип, оларның күш-деңгели шыырак болуп артпышаан. Бо бүгү чедиишкиннерниң дөзү чүдел?

«Малдың сүткүрү — дылында» дижири бадыткалдыг чугаа. Нинтиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуг чоруун улам элбедири-биле хөй хемчээлдиг мал чемнерин белеткээри чугула. Бо чугула айтырыгны совхозтуң удуртулгазы, ында көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери сигенчи, суггатчы звеноларның бригадирлери кол кичээнгейге алгаш, мал чеми белеткээр механизастаттынган бригаданы тускайлап тургускан. Ону каш чыл улаштыр Лаахын Көкоол удуртуп келген.

— Ажыл - агыйывыстың экономиказының кол адыры — мал ажылы. Четчир хемчээлдиг мал чемнерин хөйну белеткеп алганынан ол адыр чогуур сайзыралды ап турар. Ынчангаш мал чеминиң белеткекчилериниң кылган ажылдарының түңнелдери-биле шаңнал акша төлевирин бригаданың кежигүнеринге 1973 чылдан эгелеп тыпсып келген — деп, бригадир Л. Көк-оол чугаалады.

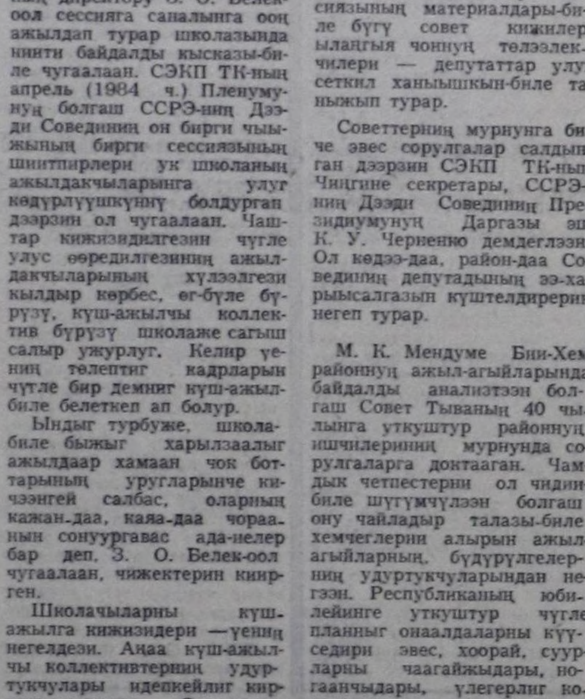
Ажыл-агый-биле механизастаттынган сигенчи бригада керээ-дугуржулганы 1983 чылда чарып алгаш, ботарулга-чарылгаже бүрүн шилчээн. Оларның холунда машина-техника четчир кылдыр быжыглаттынган. Ону билдилиг ажыглаанындан ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик. Бригаданың кежигүн бүрүзүнден улуг күжениишкинниг ажылдаары негеттинер. Ынчангаш оларның ажылын бедик деңнелдиг организастараы чугула.

Механизаторлар сиген белеткелиниң үезинде ажылдаар , черинге турлагжый бээрлер. Ажыл эртен эрте эгелээш, орай кежээге чедир үргүлчүлээр. Машина-техниканың ажыглалынга белен-селен туруушкун болбас. Бот-орулга-чарылгалыг бригада эрткен чылын 1460 га черден хөй чылдыг сигенниң бедик дужүдүн алган. Гектар бүрүзүнден-не 42 центнер эки шынарлыг мал чемин белеткээн. Чайгаар үнген сигенниң бир гектарындан-на 25 центнерни ажаал алган. Керээлиг арга-биле ажылдап турар Лаахын Көкооддуң удурткан бригадазы ортумаа-биле бир кижиге онааштыр 90 тонна мал чемин белеткээн. Бо көргүзүү болза ол-ла совхозтуң Эйлиг-Хемге сиген белеткеп турган бригадының бир кижиге онааштыр кылган ажылындан 2 катап хөй болуп турар.

Мал чеминиң белеткелиниң үезинде социалистиг чарыгты звеноларга аразында организастап турар. Ооң түңнелдерин 7 хонуктап үндүрер. Мал чеминиң белеткелиниң планын чедиишкиниг күүсеткен бригадага 1500 рубльдиң, а звеноларга 500—700 рубль түңнүг акша шаңналдарын тус-тузунда тыпсыр. Тнилекчи болган звенону Москвада Улус ажыл-агыйының чедиишкинериниң делгелгезинче чорудар. Эрткен чылын Лаахын Көк-оол-биле кады он кижи делгелгени сонуургап көргеш келгеннер.

Кылдынган ажылдарның эчис түңнелдерин барымдаалап алган төлевири база бедик. Эрткен чылын ай саныида-ла 120 рубльдиң аванссызын кижи бүрүзү албышаан, ортумаа-биле бир кижи-ле 900-тен 1018 рубльди күш-ажылга киржилгениң төлевиринге алган. Кылдынган ажыл-биле моральдыг болгаш материалдыг сонуургал дүгжүп турда, керээдугуржулганың чедиишкинниг боттанып турары ол.

М. ОНДАР.

ЛЕНИНГРАД. Ховар бараанныың делгелге-садын «Ломоносов аттыг заводтуң фарфору» деп магазинге ажыткан. Аңаа хөй санныг көрүкчүлер кээп, делгелге-садыгны сонуургап турар.

Ленинградтың М. В. Ломоносов аттыг фарфор заводу тургустунгандан бээр бо чылын 240 чыл болур. Ооң кылыгларының шынары бедик болуп турар.

ЧУРУКТА: «Соңгу чүкте чай» деп самоварлар бөлүү.

Н. АДАМОВИЧИНИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭКИ АЖЫЛДААШ

«О. Шынаа» совхоз Тес-Хем районда хөй ажыл-агыйлыг совхозтарның бирээзи. Ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуун көвүдедир дээш совхозтуң ажыл-ишчилери 1983—1984 чылдарның ыяшында багай эвес ажылдаан.

Бо хүннерде Деспең салбырында № 1 хойжу бригада (бригадири эш Бичe-оол Лаа) төрүүр чүс хойга онааштыр 94,5 хураганны камгалап алгаш, бирги кварталдың түңнели-биле бирги черни алгаш, социалистиг чарыштың тнилекчизи болган. База № 2 хойжу бригада чүс төрүүр хойга онааштыр 86 хураганны камгалап алгаш, бригадалар аразында ийиги черни эзлээн.

Совхозта төрүүр хойлуг 32 малчыннарның 25-и социалистиг хүлээлгезин күүсеткеш, бирги кварталдың түңнели-биле шаңнал-макталды алганнар. Оларның иштинде Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыннары Василий Аракчаа, Чаанмай Саная, Комбу-Сүрүн Достак-оол одар кирип турар. Социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүш. малчыннарга, саанчыларга бирги кварталдың түңнелинде 3000 акшаның өртектиг шаңналдарын тывыскан.

Совхоз мал продуктуларын күрүнеге садарының планнарын бирги кварталда ажыр күүсеткен. Сүт садарын 100 хуу, эът садарының чартык чылдың планын бирги кварталда-ла ажыр күүседиикен. Төрүүр чүс хойга онааштыр 81 хураганы камгалап алган. Сиген болгаш өске-даа мал чеми четчир. Суг-биле хандырылганы четчири-биле тургускан.

Совхозтуң улуг мал эмчизи Ээдем Шилимаага баштаткан мал эмчилери чаш малдың янзы-бүрү аарыгларга удур тарылгазын долузу-биле кылып чоруткан. Чаа төрүттүнген хураганнар долу эмчи дузазын алган. База часкы сарыга удур эмнээшкин чорудар звеноларны тургускан. Черле ынчаш эрткен-даа чылдарда совхозтуң бедик көргүзүглерни ап келгени тускай эртемниглерниң кызымак күш-ажылының, чогаадыкчы мергежилиниң база оларның малчын азы мал ажылында ажылдап турар кижи бүрүзү-биле доктаамал негелделиг, сагыш човантыр ажылдааныың түңнели. Кижиниң ажылын үнелеп көөру дээрге-ле ажылга кижилерниң бот-харыысалгазын бедидери, кижиниң ажылынга кол деткимчени бээри болур. Аргамергежили өзүп орар, аныяк кадрлар бистиң совхозта база бар. Чижээлээрге, № 1 хойжу бригаданың мал эмчизи С. Доржу, бригадир-зоотехник 1982 чылда техникум дооскан Б. Чооду олар малчыннарның хүндүткелин чаалап алган.

Тес-Хем райкому болгаш райкүүскому бирги кварталдың түңнелдерин үндүргеи. Аңаа ажыл-агыйлар аразындан «О. Шынаа» совхоз тиилекчи боон, шилчиир Кызыл тукту чаалап алган.

Совет Тыванының 40 чыл ооңга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгезин күүседиринге о. шынаажылар хей-аът киргеи, тура-соруктуг ажылдап турарлар.

С. АРТЫНА.

МУРНУНДА — СААНЧЫЛАР

Тожу районнуң ажыл-ишчилери он бирги беш чылдың баштайгы үш айында чедиишкиниг ажылдаан. Район күрүнеге сүт садарының планын 123, эътгиин 117 хуу күүседип, эрткен чылдың бо үедеги байдалындан оранчок ажыгран. Ажыл-агыйлардан «Май 1» совхозтуң малчынары бирги кварталда эът, сүт дужаалдазы дээш шудургу ажылдаанар. Олар күрүнеге сүт садар планын 154, эътгиин 120,6 хуу күүседип, эрткен чылдың бо үезинге бодаарга 5,5 тонна сүттү, 38,1 тонна эътти хөйну сатканнар. Ол болза саанчы бүрүзүнүң бир инектен эрткен чылгы түңнелден 41 килограмм сүттү немей саап алганы ол.

Саанчылар аразында калбарган социалистиг чарышка Зинаида Обузай, Чечек Лопсан («Тоора-Хем» совхоз), Екатерина Кол, Хожуннай Даржаа («Май 1» совхоз) тнилекчилер болуп, чедиишкиниг ажылдап турарлар.

Районнуң саанчылары «Совет Тыванының 40 чылынга—шалыпчы 40 неделя» деп кыйгырыг ёзугаар калбарган чарышка идепкейлиг киржип, чеди хонуктуң хүн бүрүзү шалыпчы күш-ажылдың хүнү болзун дээш турасоруктуг ажылдап турарлар.

К. НАТПИЙ-ООЛ.

ЧАМДЫК ТҮҢНЕЛДЕР

«Ак-Туруг» хөй ажыл-агыйлыг совхоз. Совхозта 13 муң 100 баш төрүүр хөй бар. Хөй оолдаашкыны барык-ла доозулган. Ынчангаш моон тодаргай түңнелди кылып болур. Совхоз ниитизи-биле 6919 баш хураганны камгалап алган. План ёзугаар 9560 баш хураган алыр турган. 2641 баш хураган планга чедир алдынмайн барган. Ооң чылдагааны чүдел?

1983 чылда совхозта мал чеми четчири-биле кылдынган. Эрткен чылын ът-сиген чаагай үнген. Мал чеми бар. Ам чүгле чамдык малчынарның онаашкан ажылжинге харыысалга чок, чалгаа чоруундан мындыг түңнелге келгенин тайылбырлап болур.

Бригадалар аайы-биле көргүзүглери мындыг.

Бирги хойжу бригадада (бригадири Данзын Маадыр) төрүүр 365 өшкү бар. Чаш анайны камгалап алганы 47 хуу.

Ийиги хойжу бригада (бригадири Седен Эрес-оол) ында төрүүр 5472 баш хой бар. Ам бригаданың хойжулары 2947 хураган камгалап алган азы 53 хуу болган.

Үшкү хойжу бригада (бригадири Александра Сүүр-оол). Бригадада төрүүр 5245 баш хой бар. Ам 3802 хураган алдынган азы 72 хуу.

К. КОМБУ.

МАЛ КЕЖИН ҮНЕЛЭЭР

Тес-Хем районнуң улусчу контроль комитеди хереглекчилер ниитилелиниң Тес-Хем белеткел конторазының мал кежин күрүнеге дужаар талазы-биле ажылының дугайын хуралга чугаалашкан.

Он бирги беш чылдың эрткен 3 чылында белеткел конторазы (директору Н. Аракчаа) хөм аймаан болгаш дүгү кыргыттынмаан хой-өшкү кежи хүлээп алыр планын 62,2 хуу күүсеткен. Белеткел конторазы чыл санында тус-тус ажыл-агыйлар аайы-биле керээлерни чарыш алган ажылдап турар.

1983 чылда ажыл-агыйларга мыыстыг бода мал, чылгы болгаш хой-өшкү янзы-бүрү чылдагааннардан 7886 баш чедир өлүп хораан. Оларның иштинден бода малдың 43, а хой-өшкүнүң 73,2 хуузунуң кежин белеткел конторазынга киирген болган. 1984 чылдың бирги кварталында хораан бода мал кептериниң 8,5 хуузун, а хой-өшкү кежиниң 32,3 хуузун белеткел конторазынга киирген.

Ажыл-агыйлардан кирип турар алгы-кештериниң шынары кончуг куду. 1983 чылда күрүнеге дужаатгынган бода мал кежиниң хөй кезиниииң шынары 3-кү болгаш 4-кү сорттуу болган. Совхозтардан кирген хой-өшкү кежиниң база-ла дыка хөйү чавыс сорттуг, а 63,8 хуузу стандарт чокка хүлээп алдынган.

Районнуң ол ажыл талазы-биле харыысалгалыг ажылдакчыларынга мал кежин үнелеп, ук ажылче кичээнгейни күштелдиреринге комитет дааскан. Ол ышкаш четпестерни чайлаткаш, чардынган керээлериниң күүселдезин шыңгыы контрольга алырын хүлээндирген.

М. ТИРЧИН.

Чурттуң Аъш-чем программазы — боттанышкында

СИБИРЬНИҢ НЕФТЕХИМИКТЕРИНИҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

Сибирьниң тарылга шөлү бо чылын минералдыг чемишчидилгелерни хөйну алган. «Ангарскнефтеоргсинтез» бүдүрүлге каттыжыышкынында чылда-ла 330 мун тонна борбаандылаан карбамид бээр комплекс ажылдап эгелээн. Ол комплекти чылдың үшкү кварталында ажыглалга киирерин көрдүнген турган. Ынчалзажок ажылды дүргедеткенниин ачызында ол хуусаа оранчок кызырылган.

Ангарскиниң нефтехимиктериниң чогум кылыр ажылы чемишчидилге бүдүрери эвес-даа болза, ону чурттуң чөөн районнарының ажыл-агыйларынга шагдан бээр берип турар апарган —деп, каттыжыышкынның чиңгине директору Б. Блудов чугаалаан.

Каттыжыышкында минералдыг чемишчидилге бүдүрер завод чээрби ажыг чыл ажылдап турар. Чылда 450 муң тонна азот бүдүрер чаа комплекс болгаш карбамид бүдүрер чер күчүзүнүң талазы-биле амгы ажылдап турар цехтерден ылгалбас. А күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле ол автоматчыттынган агрегаттар цехтерден чеди-сес катап улуг. Электроэнергияны болгаш чылыгны эвээшти хереглээри, чиг-этти бүрүн ажыглаары ону ажыктыг болдуруп турар. Чылыгны тургузуглар боттары бүдүрүп, өскээр берип турар. Ону агаар-биле соодар кылдыр таарыштырган чорук Ангарскиниң арыг суун камнап алырынга дузалыг болган.

Минералдыг чемишчидилге бүдүрер заводту тудуп турар улус аммиак бүдүрер тургузугну ийи-ле неделя дургузунда бодунуң күчүзүнге чедир ажылдадыскан. Аңаа аммиак бүдүрериигe бойдус газын эвес, а нефть тиккенинден арткан чүүлдү ажыглап турар. Бо чорук чуртта чаа эгелээшкин болуп турар.

— Ол дуржулгашы бис база шиңгээдир бодап турар бис—деп, карбамид бүдүрүлгезиниң начальныги З. Шамсудинов чугаага кириштн.— Март айда-ла баштайгы продукциияны бүдүрерин шенедивис. СЭКП ТК-ның апрель (1984 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниң амыдыралга боттанып турары ол. Ында чаартыкчыларның тывыкчы ажылын улуг үнелээн болгай. Ам комплекс эдиктирилгени бүрүн эртип турар.

Сибирьниң болгаш Ыракы Чөөн чүктүң чонуи аъш-чем-биле хандырарын, нургулайында, тус черниң курлавырын ажыглаарының күсели-биле боттандырар дээрзин чурттуң Аъш-чем программазында айыткан. Ынчаарга борбаандылаан карбамид, аммиак суу болгаш селитра — чер ажылының дыка хөй культураларын өстүрериигe солуттунмас дузалакчылар. Бо будумелдер миллион-миллион тонна чедиишпейн турар. Ангарскиниң нефтехимиктериниң чаа бүдүрүлгелерни тударыбиле чергелештир эрги бүдүрүлгелерни эде дерип турар ужуру ол. Моон чыл эгезиниден бээр хереглекчилерге плиндан ажыр он муң хире тонна чемишчидилге чоруттунган.

Көдээ ишчилерниң минералдыг чемишчидилгеге негелдезин өөренип көргеш, каттыжыышкын Ангара чоогунуң эң тараалаң району болур Туланда суук аммиак складын тудуп эгелээн. Ол күжениишкин бедик дүжүтбиле төлеттинер ужурлуг.

В. ХОДИЙ,
СЭТА-ның корр.
Ангарск, Иркутск область.

Депшилгелиг арганы шиңгээдиңер!

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ

4. Организастыг айтырыглары

Коллективтиг керээни неп-терединге улуг белеткел негеттинер. Үнүш ажылының продукциязын көвүдединге коллективтиг керээниң ужур-дузазының болгаш ролюнуң дугайында тайылбыр ажылын чорудары маңаа кол черни эдлээр. Ону ажыл-агыйның тодаргай фактыларынга үндезилеп бүзүредип тайылбырлаар херек. А күш-ажылды организастаарының болгаш кылган ажылдың түңнелин барымдаалап күш-ажыл төлевириниң чаа хевиринче шилчиирде организастыг, экономиктиг, технологтуг болгаш юридиктиг негелделерни онза билген турарын ажыл-агыйларның удуртукчуларындан болгаш специалистериден негеп турар.

Керээ ёзугаар ажылдаар коллективтерни организастаары бүдүрүлгени планнаарын болгаш ооң үчёдун бедик деңнелге чорударын негеп турар. Моңу кылырда технологтуг карталарны тургузуп, янзы-бүрү чижек хемчээлдерни болгаш нормативтерни тодарадып, материал-техниктиг хандырылганы хандыр бодап көөр ужурлуг. Бир эвес администрация чёри бодуюң керээде көрдүнген хүлээлгелерни күүсеттпес, бүдүрүлгеге таарымчалыг байдалдарны тургуспас, кылган ажылдың өртек-үнезин кайы-хамаан чок чиигедип, ажылчын күжүн болгаш быжыглаттынган техниканы болганчок-ла ыңай-бээр октап туруп бээр болза, коллективтиг керээ кандыг-даа ажыкты бербес.

Ажылдакчыларның агрономия болгаш ниити тускай белеткели бедик деңнелдиг болуруп, бригадага болгаш звенога быжыглаан ажылдарның кандыызын-даа ажылдакчы бүрүзү кылып билирин коллективтиг керээ негеп турар. Чогум-на ынчангаш механизаторларны болгаш өске-даа ажылдакчыларны холумак мергежилдерге өөредирин, оларның мергежилин бедидери эргежок чугула боол турар.

Коллективтиг керээни дараазында чурум ёзугаар неп-тередир:

— нептередир черни шилип алыр (хово ажылы, мал чеми бүдүрери, ногаа өстүрери, картофель ажылы);

— ажылдап турар күш-ажылчы коллективтиң бүдүрүлгечи ажыл-чорудулгазының, күш-ажылды организастап турарының болгаш ооң төлевириниң анализин кылыр;

технологтуг карталарны, бот-орулга-чарылга- б и л е ажылдаар онаалдаларны болгаш аккордтуг төлевирии ажылдап кылыр болгаш ону үчётка дүүштүр чорудар;

— күш-ажылчы коллективтиң (звенонуң, бригаданың) үлүг нормазын болгаш күш-ажылчы коллективтиң кежигүннерин шилип алыр база ону организастап тургузар. Звено (бригада) чөвүлединн болгаш ооң удуртукчузун соңгуур;

— бот-орулга-чарылгалыг онаалда-биле, технологтуг карта-биле коллективти таныштырып, черни, техниканы болгаш бүдүрүлгениң өске-даа чепсек-херекселдерин оларга быжыглаар;

— күш-ажыл төлевирин аккорд-шаңналдыг система ёзугаар продукция бүдүрген дээш үе-үелеп аванс берип турар кылдыр администрация биле звено (бригада) аразынга керээни чарар;

— продукция бүдүрериниң программазын боттандырып чорударынга керээлиг звенога (бригадага) хүн бүрүнүң практиктиг дузазын чедирер талазы-биле кол специалистериң болгаш өскеделе албанның ажылын ажыл-агыйның администрациязы организастаар болгаш контрольдап хынаар.

Коллективтиг керээни неп-тередир талазы-биле удуртулга болур ужурлуг кол документилер:

1. Ажыл-агыйның иштики санажылгазының дугайында дүрүм.

2. Коллективтиг керээ-биле ажылдаар бригада (звено) дугайында дүрүм.

3. Бригаданың (звенонуң) технологтуг картазы.

4. Бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлге онаалдазы.

5. Керээлиг ажылдаар дугайында администрация-биле чарган керээ.

6. Удуртукчунуң, керээлиг ажылдап турар коллективтиң кежигүнериниң болгаш ол коллективтерни хандырып турар ажылдакчыларның албан-хүлээлгезининң дугайында саавыр.

Бригадаларны, звеноларны керээлиг ажылдаарынче шилчидер мурнунда мурнакчы дуржулганы өөренирин база ону механизаторлар ортузунга пропагандалаары-биле холбашкан ажылдарны чорудары эргежок чугула. ССРЭ-ниң Көдээ ажылагый министерствозунуң бадылааны «Үнүш ажылагыйынга ажылдаар аккорд шаңнал төлевирлиг болгаш үе-үелеп аванс берип турар бот-орулга-чарылгалыг бригаданы (звеноларны) организастап тургузар талазы-биле сүмелерин», а ол ышкаш Тыва АССР-ниң Көдээ ажылагый министерствозунуң эртем-техниктиг чөвүлединиң бадылааны «Үнүш ажылагыйынга коллективтиг керээни нептередир талазы-биле методиктиг удуртулгазын» хынамчалыг ажыглаары эргежок чугула.

Коллективтиг керээни неп-тередиринге, коллективтиң чогаадыкчы арганарын көдүрерине экономиктиг быраларны долузу-биле ажыглаар база керээ ёзугаар ажылдаарын нептередир талазы-биле практиктиг ажылдарны чорударынга совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери мөөң адаанда хүлээлгелерни удуртулга болдурар ужурлуг:

Директорнуң хүлээлгези: коллективтиг керээни нептередир дугайында шиитпирни техчөвүлелге хүлээп алыр; күш-ажылды организастаарының болгаш күш-ажыл төлевириниң чаа хевиринче шилчидип турар күш-ажылчы коллективтиң хуралынга ону чугаалажып көөр; керээлиг ажылдаарынче шилчидип турар коллективтиң кежигүннерин шилип алыр база ону организастап тургузар. Звено (бригада) чөвүлединн болгаш ооң удуртукчузун соңгуур;

— бот-орулга-чарылгалыг онаалда-биле, технологтуг карта-биле коллективти таныштырып, черни, техниканы болгаш бүдүрүлгениң өске-даа чепсек-херекселдерин оларга быжыглаар;

— күш-ажыл төлевирин аккорд-шаңналдыг система ёзугаар продукция бүдүрген дээш үе-үелеп аванс берип турар кылдыр администрация биле звено (бригада) аразынга керээни чарар;

— продукция бүдүрериниң программазын боттандырып чорударынга керээлиг звенога (бригадага) хүн бүрүнүң практиктиг дузазын чедирер талазы-биле кол специалистериң болгаш өскеделе албанның ажылын ажыл-агыйның администрациязы организастаар болгаш контрольдап хынаар.

Бригадаларны, звеноларны керээлиг ажылдаарынче шилчидер мурнунда мурнакчы дуржулганы өөренирин база ону механизаторлар ортузунга пропагандалаары-биле холбашкан ажылдарны чорудары эргежок чугула. ССРЭ-ниң Көдээ ажылагый министерствозунуң бадылааны «Үнүш ажылагыйынга ажылдаар аккорд шаңнал төлевирлиг болгаш үе-үелеп аванс берип турар бот-орулга-чарылгалыг бригаданы (звеноларны) организастап тургузар талазы-биле сүмелерин», а ол ышкаш Тыва АССР-ниң Көдээ ажылагый министерствозунуң эртем-техниктиг чөвүлединиң бадылааны «Үнүш ажылагыйынга коллективтиг керээни нептередир талазы-биле методиктиг удуртулгазын» хынамчалыг ажыглаары эргежок чугула.

Коллективтиг керээни неп-тередиринге, коллективтиң чогаадыкчы арганарын көдүрерине экономиктиг быраларны долузу-биле ажыглаар база керээ ёзугаар ажылдаарын нептередир талазы-биле практиктиг ажылдарны чорударынга совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери мөөң адаанда хүлээлгелерни удуртулга болдурар ужурлуг:

Директорнуң хүлээлгези: коллективтиг керээни нептередир дугайында шиитпирни техчөвүлелге хүлээп алыр; күш-ажылды организастаарының болгаш күш-ажыл төлевириниң чаа хевиринче шилчидип турар күш-ажылчы коллективтиң хуралынга киржир; керээлиг ажылдаарының дугайында керээге ат салыр; керээни нептередиринге дуза чедирер база контрольду боттандырар доктаамал комиссиялары тургузар; керээниң негелделерин шыңгыы сагыыр.

Кол агрономнуң хүлээлгези: коллективтиг керээни ажыл-агыйга нептередирин организастаар; бригаданы (звенону) керээлиг ажылдаарынче шилчидериниң эргежок чугула бүгү документилерин белеткээр болгаш администрацияга көөрү-биле киирип келир; өске албанар-биле кады технологтуг карталарны болгаш керээлиг ажылдаар бригадаларның (звеноларның) бот-орулга-чарылгалыг онаалдаларын ажылдап кылыр; ону механизаторларның хуралынга чугаалажып көөр; доктаамал ажылдаар механизатор кадрларны шилип алырын болгаш черни, техниканы болгаш бүдүрүлгениң өскеделе чепсек-херекселдерин доктаамал ажыглаар кылдыр оларга быжыглап бээр; документилерни бухгалтерияга дужаарының графигин доктаадыр; салбырның чаргыдалдарының аңгы үчёдун төпчүткен бухгалтерияга организастаар; бригаданың (звенонуң) үчёттуу шын тургузуп турарын доктаамал контрольдаар.

Кол инженерниң хүлээлгези: технологтуг картаны болгаш бот-орулга-чарылгалыг онаалданы чогаадып кылырынга киржир; бүдүрүлгенин технологиязынга дүүштүр бригадага (звенога) техниканы четчелээрин хандырар болгаш кол-кол чепсек-херекселдерни доктаамал ажыглаары-биле механизаторларга быжыглаар; быжыглап каан техниканы ажылагыйның өске хереглелдеринге чардыктырып ажыглаарын болдурбас; техника кадагалаары-биле тускайлап каан черге оларны кадагалаарын организастаар. Бригаданың (звенонуң) бодунуң күжүбиле кылып шыдавазы капитад септелгени болгаш үүрмек септелгени кылырын хандырар. Ажылга озал-ондак болдурбазының база машиналарны ажыглаарының дүрүмнерин механизаторларның сагып турарын контрольдаар. Механизаторларның мергежилий бедидерин болгаш мурнакчы технологияны өөренирин өске албаннар-биле кады кыштың уеде организастап чорудар.

КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозта Ч. Монгуштуң бо чылдың март 1-де үнген «Шын» солунга «Коргуушкун бе, тоомча чок чорук бе?» деп эге-биле бижээн чагаазынга хамаарыштыр чамдык бодалдарымны бижиир бодай-дыр мен.

Албан черинге хөй-ниитиниң корум-чурумун үреп тұрган кижилерни көрүп, билип олура-ла ону соксадыр хемчег албаан ол ажылдакчыларны кайгаар кижи-дир мен. Бо таварылга Чадаана хоорайга болган. Бир-тээ Чадаана хоорайның дугайын чугаалай берген болганымда, мындыг түүлдүң дугайын бижип көрейн.

Хоорайның кудумчуларынга ажыл шагында бөлүк эзирик кижилерни шынапла бо-ла эскерип болур. Оларның аразында аныяк оолдар база бар. Ажыл үезинде арагалап чоруурун бодаарга, турум ажыл чок кижилер ыйнаан. Оларга автовокзал, төпте столовая, гостиница чанынга бо-ла ужуражып болур. Ону хоорайның чурттакчылары хамаанчок, эрткен-дүшкен чорумал кижилер безин эскерип каар-дыр. Хоорайның милиция черииң ажылдакчылары ону кичээнгейлиг алыр болза эки деп күзел бар.

О. ШЫЫРАП.
Өвүр район.

УЛУГЛАРНЫҢ СҮМЕЗИ-БИЛЕ

Ак-Хая ховузунуң бажында Хемчиктиң шынааларын харап чыдар бедик дагның баарында кыштаг. Эртенги одарже үнген кодан хой «чүм оттуг черге дүргеп-не четсе» дээнзиг, кедээр шатче углай, бөлүү-биле шуужуп бар чорлар. Чолдаксымаар дурт-сынныг, хүрең шырайлыг аныяк херээжен малчынны «Чыраа-Бажы» совхозта танывас кижи чок деп болур. Ол—совхозта аныяк хойжуларның бирээзи. Чечек Ооржаковнаның күш-ажылчы намдары 1979 чылда ада-иезиниң кадарып турган хөюн хүлээп алганындан эгелээн. Өг-бүле тутканзажы Оолак Монгуш-биле совхозтуң Хорум-Даг салбырынга бир кодан төрүүр хойну хүлээп алгаш, оон бээр малчыннай бергеннер.

Мал ажылынга алызындан салым-чаяанныг аныяктар хойжулап эгелээнин баштайгы чылдарындан-на ажылы бачай эвес дириг келгеннер. Маңаа мал ажылынга улуг дуржулгалыг ада-иезиниң арга-сүмезин, ачы-дузазы, үлегери идиглиг болганы чугаажок. Улуг улус ындыг болгай, арга-сүмелиг. Ам Монгуштарның көргүзүглерин көрүп көрээлинер. Он бирги беш чылдың эрткен үш чылында олар төрүүр 100 баш хойга онааштыр 90-дан 110 чедир баш хураганны камгалап, бир хойдан 1,9—2 килограмм дүктү кыргып ап келгеннер. Эки ажыл мактала чедирер болгай. Чечек Ооржаковна Монгуштуң ады —совхозтуң мурнакчы хойжуларының аразында, күш-ажылчы маргылдаага чаңгыс эвес удаа тиилекчи болуп келген. БЛКСМ Төп Комитединиң «Беш чылдың аныяк шалыпчызы» хөрек демдээнин эдилекчизи.

Өгүүң херээжен ээзи аъш-чем белеткеп турар аразында, Оолак Өм-Шыыраповичбиле чугаалажы бердивис.

— Кыштаглаашкын багай эвес эртип турар деп чугаалап болур. Малдың чаш төлүн чидириг чокка онча-менди, камгалап алыр дээш өг-бүлевис кызымак ажылдап турар. Совет Тыванын 40 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгевистии күүседириниң аргалары бар — деп, ол чугаалады.

Чечек биле Оолак Монгуштар кызымак ажыл-ажыбиле чаңгыс чер чурттуларынга мактадып чоруурлар.

О. КАРА-САЛ.
Чөөн-Хемчик район, «Чыраа-Бажы» совхоз.

Болбурзектиң судалы

ЧУГУЛА КАМПАНИЯ

ХАНОЙ. (СЭТА). Социалистиг Вьетнамга чугула политиктиг кампания — улусчу эрге-чагырганың чер-чер органнарынга соңгулдалар эгелээн. Республиканың конституциязынга дүүштүр соңгулдаларны үе-чадалар аайы-биле чорудуп турар. Чурттуң улуг дөрт можуларынга — Хоангльеншонга, Ханамниньге, Биньчитхьенге болгаш мурнуу девискээрде онзагай Вунгтау-Кондао районга соңгулдалар болган.

Вьетнамда амгы соңгулдаларны онза чугула үжүр-дузалыг деп санап турар. Вьетнам Социалистиг Республиканың национал хуралының эрткен чылын хүлээп алганы чаа хөөлүга дүүштүр амгы соңгулдаларны чорудуп турар. Чоннуң төлээлекчилеринге калбак эргелерни хандырган, чурттуң ниитилел болгаш экономиктиг амыдыралынга Советтерниң идепкейлиг киржилгезин чедип алган. Ол хөөлду чоннуң ёзулуг эрге-чагыргазын хандырарынче, социалистиг демократияны улам ыңай хөгжүдеринче база быжыглаарынче угланган.

Социалистиг ниитилелдиң үндезиннерин тургузарынче Коммунистиг партияның улаңыышкынын калбак улус массаларының бүрүн деткип турарын соңгулдаар тодаргай бадыткаан. Чоннуң соңгаан депутаттарының аразында — мурнакчы ажылчыннар болгаш тараачыннар, өскү эртемденнер, республиканың чогаадыкчы интеллигенциязының төлээлекчилери бар.

Улусчу эрге-чагырганың чер-чер органнарының мурнунда амгы үеде харыысалгалыг улуг соруулгалар туруп турар. Олар соңгукчуларның чагырларын идепкейлиг күүседип, хөөлдуларны боттандырарынга чугула рольду ойнап турар.

ИМПЕРИАЛИЗМНИҢ ПЛАННАРЫН ҮЗЕР

АЛЖИР. (СЭТА). Африка дипти эчизинге чедир хостаар дээш ооң улустарының демиселин базарын делегей империализми оралдажып, Мурнуу Африка Республиканың расисчи ёзу-чурумунга даянып турар деп, Конгонуң даштыкы хереглер министри Пьер Нзе чоокта чаа алжир журналистерге интервьюзунга медеглээн.

Преторияның ёзу-чуруму болгаш ооң империалистиг кожайлары «фронт чоогунуң» африк күрүнелерин кошкадырын, оларның хамаарышпас экономиктиг хөгжүлдезин моондактаарын, ук күрүнелерниң чаңгыс эвин божаңнадырын оралдажып турар деп, министр чугаалаан. Империалистиг күштер Чоокку Чөөн чүкке сионисчи Израильге даянышаан, Африканың улустарынга удур өжээтен политиказын база чорудуп турар деп, Пьер Нзе айтканын.

Араб чурттарның лигазы болгаш Африканың чаңгыс эви организацияны божаңнадыр дээш империалистиг бөлүктер болгаш оларның сионисчи база расисчи чалчалары шериг-политиктиг үүлгедиглерни кылып турар. Империализмниң дерзии планнарын үзеринче Африка диптиң болгаш Чоокку Чөөн чүктүң депшилгелиг чурттарын ол кыйгырган.

ЛОНДОН. Сөөлгү үеде хоорайның кудумчуларынга чадаг-терге мунган хөй кижилер чоруп турар апарган. Лондонуң чурттакчылары транспорттуң эвээш чарыгдалдыг од хевирин ажыглап, ажылдаар черлеринге чедип алырын күзээрлер.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КАПИТОЛИЙНИ СИЛГИПКЕН ЧАСТЫЫШКЫННАР

Од үүлгедиглерниң планын дээрбечи ёзу-биле бодүүн кылган. Кырында тугу чок судно дүнекиниң каранғызында Никарагуаның моогунда сугларга якорун салып киирипкен. Сугта дүрген чоруур элээн каш катерлерни суднодан салып чорудупкан. Далай өртээлдериче баар суг оруктарында частыр хөй миналарны од катерлерге чораан кижилер дүргени-биле салып каан сөөлүнде дедир ээп келгеннер. Чаа миналарны катерлер чүдүрүп алгаш, өске өртээлдерниң чоогунче база салып турган. Дээрбечи болгаш өлүрүкчү үүлгедиглерниң үезинде суднонуң кырындан шериг вертолёду ужудуп үнеринге, халдаашкын болган таварылгада катерлерни камгалаарынга белеп турган.

Америк парлалганың дыңнадыын ёзугаар алырга, АКШ-тың төп разведка эргелелиниң шпионнары Никарагуаның далай өртээлдериниң чанынга миналарны салырын шак ынчаар кылган болгаш кылып-даа турар. АКШ-тың шпион ведомствозунуң хөлезилеп алган дээрбечилери од үеде нейтралдыг делегей сугларынга эвес, а Никарагуаның девискээр сугларынга чоруп турганнар. Од дугайын «Ю. С. ньюс энд уорлд рипорт» журнал бижээн. Өлүрүкчү болгаш дээрбечи үүлгедигни АКШ-тың төп разведка эргелели америк хөй-ниитиден болгаш конгресстен чажыдыбиле кылган.

Никарагуаның далай өртээлдерин долгандыр мина салырынга АКШ-тың шпион ведомствозу —төп разведка эргелели 21 миллион долларны чарыгдаан. Сомосаның дээрбечилериниң артынчыларын АКШ-тың төп разведка эргелелиниң инструкторлары болгаш Пентагонуң тускай телээлекчилери өөредип, белеткеп, чепсеглеп, никарагуа улуска удур дерзии үүлгедиглерни кылырынче ыдалап турар.

Америк боо-чепсекти, бомбаларны, миналарны дээрбечилер алган сөөлүнде никарагуа улуска удур өлүрүкчү үүлгедиглерни кылып, хоорайларже, суурларже халдап, бүдүрүлге черлерин бүза тепсип турар. Олар контрреволюстуг, өлүрүкчү үүлгедиглерин Гондурастың болгаш Коста-Риканың девискээринде тускай базалардан дүнекиниң карангызында кээп кылып тураглар.

Никарагуа улуска удур АКШ-тың төп разведка эргелелиниң болгаш ооң чалчаларының ханныг үүлгедиглериниң дугайында америк албан кижилери сөөлгү үеде ажыы-биле чугаалап турар апарган. АКШ-тың төп разведка эргелелиниң директору У. Кейси ол дугайында ажыы-биле медеглээн. Сандинозу революцияга удур кем-бүрүүлүг үүлгедиглерни, «чардатынмаан» дайынны АКШ-тың администрациязы мөөн соңгаар-даа үргүлчүлээр болгаш калбартыр деп турарын ТРЭ-ниң директору чугаалаан.

АКШ-тың президентизи Рейган баштаан администрация Никарагуага удур өлүрүкчү дээрбечилерни деткип турарын америк хөй-ниити шагда-ла буруу шапкан. Америк администрациязының хөделиишкиннери Никарагуаның дүрүм ёзугаар чазаан дүжүреринче угланган. Никарагуаның далай өртээлдерин долгандыр миналарны салырынга, элээн каш чурттарның судноларының, оларның аразында Совет Эвилелиниң суднозунуң мина частыышкынынга таварышканынга АКШ-тың конгрези база киленнеп турар апарган. Ынчангаш Никарагуаның девискээринге чазылган миналар америк конгрестиң турар чери Капитолийни силгипкен. Никарагуаның далай өртээлдерин долгандыр миналарны салып турарын шыңгыы буруу шапкан резолюцияны конгресстиң ниң палаталары хүлээп алган.

(СЭТА).

АКШ-тың улуг хоорайларында чуртталга бажыңнарының чедишпезин Катгышкан Штаттарның чонунга улуг хилинчек болуп турар. Кудумчуларда тоянчылап чоруур кижилер америк ниитилелди шуут-ла буруу шаап, ону киледнеп турар, ында хөй миллион кижилер-кол эргелериниң бирээзин — ажылдаар эргезин оскунган болуп турар.

ЧУРУКТА: Нью-Йорк хоорайның бажың чок хөй муң чурттакчыларының бирээзи. Ону өске кижилер херекке алдбайн турар.

И. ИГНАТЬЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Б. ХӨВЕҢМЕЙ.

МАЙ БИРДЕ

Херелдиг хүн черже көргеш
Хүлүмзүрүл чассыдарга
Кремльдиң сылдыстары
Хүнге байыр чедирип тур.
Майның Бири, Тайбың ийи
Четтинчиикен чедип келди,
Май-оол биле Чаймаа олар
Чечектерлиг уткуп турлар.
Хоорай, суурда кызыл туктар
Хөлбеңнедир чалгып турда,
Ховуларда тракторлар
Хөөмейлежип, чаржып турлар.
Часкы ажыл Тайбың ийи
Кады базып чедип келди,
Чаймаа биле Май-оол олар
Катыы-хөглүг уткуп турлар.

КАТАПТАНМАС ЧАРАШ

Авам ышкаш катаптанмас чараш кижи
Айның, хүнүң адаан орта тыштас-тыр мен.
Амыдырал алдын чечээн тарып берген,
Аксым-кежиин бодум оортан көрүп тыптым.
Төлүн көргеш, хүлүмзүрээн шырай арны,
Төрээн чуртка эртенги хүн херели дег,
Чүрек согуу база катап дыңзып келир,
Чүгүрүкче адактанган ышкаш болур.
Авам ышкаш катаптанмас чараш кижи
Амыдырал шаңнап берген— чолдуум ында.
Ажыл-биле улуг чонга бараан болган,
Аян тудуп ырлап чоруур оглу-дур мен.

Артем БОРБАК-ООЛ.

ТӨӨГҮНҮҢ ОДУРУГЛАРЫНДАН

Май 1-ги Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил катыштырылгазының хүнү кылдыр II Интернационалдың Париж конгрези (Чикагоның ажылчыннарының 1886 чылда май 1-де чыскаалын Американың эрге-чагыргазы араатанзыы-биле басканынга сактыышкын кылдыр) 1889 чылда чарлаан.

1889 чылдың июль 14-те эртенгиниң 9 шакта II Интернационалдың делегей конгрезин Парижтиң Петрелль залынга ажыттынган. Аңаа 21 чурттан 391 делегат келген. Эң-не хөй санныы Францияның делегациязы: департаментилерден 127, Парижтен 80 делегат болган.

Делегейниң сураглыг социалистери марксисчи конгрессти үнелеп, шилип алгаш, аңаа келгеннери ол. Хамыктың мурнунда, Германияның 81 делегады аңаа хамаарыжыр. Оларның адаазында Бебель болгаш Либкнехт, Бернштейн, Германияның профэвилелдериниң кедир үедеги удуртукчузу Легин, Клара Цеткин дээн ышкаш ат-алдарлыг кижилер киржип турган. Конгрессче хөй кижилиг, шыырак делегацияны чорукаңы сөөлүнде байдалды нарыядадып болур турган. Немецтерни кандыг-бир делегей организацияларынга киирерин, Германияга ынчангы хоойлу ёзугаар хораан турган. Ынчангаш оон келген делегаттарның даңзызынга кымны кайы организация чорукканын айытпаан, бир эвес истеп-сүрүп эгелээн таварылгаларда олар конгрессче хүүда сонуургалы-биле келген бис дээр турган.

Австралиядан 9 делегат, Бельгиядан 14 делегат, Россиядан 3 делегат — Лавров, Плеханов болгаш Бек.

„Гаага конференциязынга белеткээни хүн айтырыгларын II Интернационалдың конгрезинге чугаалажып доозкан соонда Францияның делегациязындан Лавиң конгресстиң шиитпирлерин деткиир сорулга-биле массалыг манифестация эрттирер дугайында саналды киирген. Ол саналдың текизи мындыг.

1890 чылдың май 1-де делегей манифестациязы.

«Доктаттынган хүнде улуг манифестацияны делегейге эрттирер. Оон кол сорулгазы — ажыл хүнүниң дургузун сес шак чедир кызырар болгаш Парижтиң делегей конгрезиниң өске-даа шиитпирлерин боттандырар дугайында негелдеги бүгү чурттарның болгаш бүгү хоорайларның ажылчы чоннары эрге-чагырга черлериниг тургузары болур.

Ындыг манифестацияны 1890 чылдың май 1-де эртирер шиитпирни Американың күш-ажыл федерациязы 1888 чылдың декабрьда Сент-Луис хоорайга болган бодувуң конгрезинге хүлээп алганын барымдаалаш, ол хуусаа бадылаттынган.

Аңгы-аңгы чурттарның ажылчы чоннары ук манифестацияны бодувуң чуртунуң онзагай байдалдарынга таарыштыр эрттирер ужурлуг».

Бельгияның делегаттарының саналын ёзугаар бадылаашкынны делегациялар аайы-биле эрттирген. Резолюцияны шупту делегациялар деткээн (Бельгияның болгаш Россияныыдан аңгыда). Бельгияның делегациязы бодувуң шиитпирин сөөлүнде дыңнадыр болган. А ийигизи — ындыг манифестацияны Россияга эрттирери болдунмазы-биле тайылбырлаан.

Май 1-ни делегейниң пролетарийлери 1890 чылда эң баштай демдеглээн. Барыын Европаның болгаш Американың чүс-чүс муң ажылчыннары «Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!» деп лозуңнуң адаа-биле хаанныг чазакка удур, ону дүжүрери дээш демиселче кыйгырыглыг эрттирген.

1895 чылда Май 1-нiң баштайгы хуралын Москваның мурнакчы ажылчыннарының 300 төлээлекчилери ажылчын аңгының «Рабочий союз» деп политиктиг революсчу организациязының удуртулгазы-биле эрттирген. Ындыг хуралдар Россияның өске-даа хоорайларынга эрткилээн. Оларны марксисчи организациялар белеткеп, эрттиргилээн.

1896—1899 чылдарда Май 1-де хуралдарны, стачкаларны эрттирери, угуулгалар тарадыры Россияның үлетпүр төптеринге болуп турган. Маёвкалар массалыг политиктиг характерлиг апарган...

(Андре РОССЕЛЬДИҢ «Май 1. Делегейниң ажылчы чоннарының демиселиниң 90 чылы» деп номундан очулдурган).

«Ады Кидиспей. Фамилиязы Чооду. Адазының ады Дагба. Төрээн чылы 1908. Эртеми —ортумак, шериг ужудукчузу — лейтенант».

Эң БАШТАЙГЫ тыва ужудукчуның ужудулга депте-ринде ындыг одуруглар кирген. Сураглыг бо кижиниң дугайында архивтерде кадагалаттынган материалдар кончуг ховар. Ынчангаш ол дугайында очерки оон өөреникчилери чораан, баштайгы тыва ужудукчулар Чили Сачыкович Чимиттиң, Ховалыг Догдугашович Хопуяның сактыышкынарынга үндезилеп бижиирин ораладаштым.

Чили Сачыкович ам бистиң аравыста чок. Ынчалзажок бодунуң болгаш ужудукчу өөрүнүң дугайында оон чугааларын ужурашкан санывыста-ла улуг сонуургал-биле дыңнап, шыдаар шаам-биле демдеглеп ап чораан мен. Бир катап хөөрежип олурувуста ол:

— Эң баштайгы тыва эзир — Чооду Дагбаевич Кидиспейниң дугайын билир силер бе?—дээш, элээн хандыр бодангылаш, эргижирей берген кыдын блокнотту кармаңындан ужулгаш, чугаалаан чүве:

— Ол дээрге, баштайгы ужудукчуларыны, бистерии ак-кок дээрниң делгемнеринче көдүрүп үнеринге, ужударынга эң-не баштай өөреткен, кончуг угаанныг, төлептиг кижи чүве. Оон бодунуң чугаазы-биле алырга, ол Тес-Хемниң Хараалыг-Хемниң эриинге арат Дагбаның өг-бүлезинге төрүттүнген. Ада-иези аажок ядыы улус, Берт-Даг, Чыргаланды, Шуурмак ынчаар чурттап, шаанда шагда бай, дүжүметтерге хөлечиктеп, мырыңай бергеден кээрге, хөй ажы-төлүн Таңдының аң-мегин аңнап, арганың тооруу, катчымизи-биле азырап, аргаланып чораан.

Ынчап кээрде өг-бүленiң ажы-төлүнүң улуглары Чөмбүрүк, Кидиспей олар бичии элээди чылдарында-ла кадыр-каскак таңдыларга аңнаар, тооруктаар дээш кадыг-бергере чаңыкканнар. Дагба ирей шак-шагы-биле шайлаш олуруптар боорга, ол черниң улузу ону «Шайлаарбай» дээр турган.

ТЫВАГА улусчу революция өөскээн соонда чылдарда аныяк Кидиспей чаа амыдыралдыц хайымныг агымынче дораанна кирген. Чээрби чылдарның ортаа үезинде, ол он сес харлыг турда, чер болганда кегээрелге өөренир, кежегени кестирер, залуучукта (арэвеге) кирер дээн чугаалар нептереп турган. Аныяктар болган чок-ла:

Кежегениң херээ-ле чок
Кежигүнге кирээлиңер.
Кежигүнге кирип алгаш,
Кегээрелге өөреннили

деп ырлажыр турган. Чогум-на ынчан Шуурмакка арэвеге баштай киргеннерниң бирээзи Кидиспей болган болгаш 1928 чылга чедир сумуга ол арэве үүрүн даргалаан.

«Ол-ла чылын Кызылга араттың аъттыг шеригнге албан эрттирип келгеним — мээң амыдыралымга эргиделиг үе болган» — деп, бодунуң баштайгы өөреникчилери — ужудукчуларга чугаалап-даа чораан. Ол аңаа келгеш, шериг техниказын-даа, үжүк-бижиктидаа, политиканы-даа шингээдип алырынга өскелерден ылгалып турган. Шериг албаны эрттирер хуусаазы доостурга, ону штаб секретарынга ажылдадып арттырып каан ужуру-даа ында боон магат чок.

Чооду Дагбаевичиниң амыдыралынга оон соондагы үелер, ылаңгыя 1929 чылда ТАРН-ның кежигүнүнге киргени— уттундурбас болуушкун болуп демдеглеттинген. ТАР-ның нам, чазааның дилээ-биле 1934 чылда ССРЭ-же шериг ужар үүлүнүң сургуулунче чорудар дээш дыка хөй эң кадык, шыырак, ол үениң-биле шору эртем-билиглиг, аныяк ооллардыны комиссия шыгыы шилип, шылгаан. А ооллардан шилгедек дурт-сынныг, эът-ханын дыгын каан чүве дег, сиреш мага-боттуг, чазык шырайлыг шериг эрни — Чооду Кидиспейни шилип алганы ынчан таварылга эвес болган.

Оглунуң Үстүү оранче үнер, ужудар сургуулче баарын дыңнаш, оон иези Чооду Күзүм коргуп, девидеп-даа турган. Оглу өөренип чоруур мурнунда төрээн черинге, төрелдеринге чедип келген. Тес-Хемниң ламалары «Тоолда киргеи «Хаан-Херети куш» эвес-тир сен, Үстүү оранче холуң сунып, дээр ээзи Улу хайыраканче семеп үүн боор, оол. Ынчаар болзунза, чилиглериң кадып, эът-ханың шупту кургап каар» деп, ону төөредип, коргударын оралдашканнар. Ынчалзажок оларның оозун революциянның херээнге бердинген аныяк эр тоомчага-даа албаан.

ОРЕНБУРГКА оон шериг ужар үүлүнүң школазынга өөренип эрттирген үш чылдары нарындаа, берге-даа болган. Орус дылды кошкак билир, ниити билиг школазынга өөренмээн книжи математика болгаш өске-даа эртемнерни, самолёттуң нарын кезектерин өөренип кириттерге, баштайгы үеде кадыг хаяга үскени-биле дөмей болган. Башкыларның болгаш орус, украин, казах база өске-даа эш-өөрүнүң буянныг дузазы, ачылыг холу-биле Кидиспей чоорту чүвениң ужурун тып, оон өөредилгези-даа шору бурунгаарлап турган. Ийи чыл эрткен соонда ужудукчу-инструктор-биле кады «Р-5», «ПО-2» самолёттарга ол өөредилгелиг ужудуушкуннарны кылып эгелей берген. А инструктору чамдыкта:

— Че, ам бодуң башкарып көр, Чооду. Чүгле кайы хамаан чок дүвүреп, девидеп болбас эвес бе—дээш, самолёттуң башкарар системазын аңаа дамчыдып бээр апарган. Ужудуп үнерде, черге хондурарда баштайгы үеде инструктор ону боду башкарар. Чоорту ол база аңаа чаңчыга берген. Ынчалзажок самолёттуң дескиндирери, ийлендирери, ээп алыры элээн нарын болган. Айлар эрткен тудум-на ужударының чаа-чаа нарын аргаларынче шилчип турган. Бир катап инструктор:

— Моон соңгаар улам нарын ужудуушкуннар кылыр бис— дээн. Оон соонда олар дээрниң ханы беднинче ужуп үнгеш, самолёттуң эргиштелдир үжүткулаан, ынчан чүгле чер, дээр агараңнаар, чамдыкта тыныш бачыдаксаар, өкпе-баар сөктүп бадып турган дег-даа апаар. Кортук книжи болза, үштүнүп чаштай-даа берги дег. Ынчалзажок Кидиспей ужударына элээн чаңчыгып, инструкторнуң болгаш звено командириниң бүгү даалгаларын ылаптыг күүседир апарган. А 1937 чылдың чайынында күрүне комиссиязынга экзаменни кончуг эки дужаагаш, школаны доозкаш, ол эң баштайгы тыва ужудукчу болган.

Ынчан Тывага аэропорт-даа, самолёт-даа чок турган. Ынчангаш школа доозкан соонда ол ужударының стажировка - дадыгыышкынын Абакан хоорайның аэропортунга дуржулгалыг инструктор Терехов-биле эрттирген. Бедик тайга, таңдыларның кырынга, агаарның берге оруктарынга ужударының ылаптыг дадыгыышкынын ол аңаа алган.

ТЫВАНЫҢ амыдыралынга база бир улуг болуушкун — 1938 чылдың сентябрь төнчүзүнде болган. Ынчан Совет Эвилелиниң Тывага бергени — «ПО-2» деп ийи самолёттуу ТАР-ның чазааның Алексей Ширипеевич Байыр (ам персоналдыг пенсионер) баштаан делегациязы ынчангы ССРЭ-ниң Тывага элчини Милюкинден байырладыгыр ёзу-биле Абакан хоорайга хүлээп алган. Ужудукчулар Кидиспей, Терехов олар ол самолёттарбиле Абакандан өндүр Саян сыннарын ажыр ужуткаш, Кызыл үстүнге белеткээн шелге хондурупканнар.

Чили Сачыковичиниң сактыышкыны-биле алырга, оларның ужудуп келгени улуг байырлал-биле дөмей болган. Эртеңден эгелээш, ону маңаан киживер Кызылдың эрги аэропорту турган черге immлээр. Кажан Дөгээ даанның кырындан чалгыннарын херип алган ээирлер дег, ужар-хемелер чоорту көстүп, даажы күштелип, чоокшулап кээрге:

— Аэроплан, ужар-хеме келди-ле! — дижип, чыылган чон алгыржып, адыш часкап, хайныгып-ла үнген. Ынчан тывалар самолёттуу ужар хеме дээр турган. Олар хоорай кырын долгандыр мендилежип ужуткаш, хонупканнар. Чоннуң өөрүшкү, маңнайын чүге деңнээр боор!

Будуктуг ыяштың кырыбиле
Булуттуг дээрниң
ортузу-биле
Кааң хүннүң херелинде
«Хаан-Херети куш»
моорлап келди

— деп ынчангы солуннарга чогаалчылар бижип-даа тургулаан.

С. ШОЙГУ,
журналист.

(Уланчылыг).

ОРГААДАЙ

Оргаадай төвүт медицинага 5000 чылдар дургузунда билдингир болуп турар. Оон эм күжүн чоннуң дамчыыр чугаазының аажок улгатгырып турганы хаая эвес. Ынчалза-даа ол үнүш ылап-ла тергиин эм шынарларлыг дээрэзин амгы үениң шинчилелдери көргүскен. Совет Эвилели европа чурттарның аразындан бир-ле дугаарында оргаадайның эм шынарын албан ёзузу-биле хүлээп көрген.

Оргаадай — бурунгунуң мурнунда туруп турган үнүш-бойдустуң дириг тураскаалы. Ол болза хөй чылдыг аралия аймаанга хамааржыр сиген янзылыг үнүш, чиңге үнүнүң бедии 70 сантиметр чедип турар. Мешпек дазылы адырланып үнер. Үнүштүң бүгү кезектери эм шынарлыг болзадаа, дазылы черле онзагай. Оон кылган ханды кижиниң угаанының болгаш мага-бодунуң ажылдаар шинээн бедидер. Дыка хөй аарыгларга удур эм. Оон ужурунда ону чон амыдырал дазылы деп адай берген.

Бойдуста черлик оргаадай Ыраккы Чөөн чуктуң Приморьеде, Корей чартык ортулуктуң соңгу талазында база Соңгу-Чөөн Кыдаттың үш можуларында таваржып турар. Черлик оргаадай ээн, чедери берге черлерде тургулаар. Тайгадан ону тып алыры — эртине дилеп тывары-биле дөмей. Оргаадай тывыкчыларының мергежили эрте-бурунгудан бээр туруп келген, ындыг тывыкчылар боттарының дуржулгазын салгалдан салгалче дамчыдып келгеннер.

Тайга оргаадайының дазылының ортумак деңзизи 25—30 грамм, кырган дазылдар 100—200 грамм чедип турар. Оларның назыны 350 чыл болгаш оон-даа хөй. Оргаадайның назыны улуг болган тудум-на, оон эм шынары бедик болуп турар.

Бистиң чуртувуста оргаадайны тускай ажыл-агыйлар өстүрүп турар: Ыраккы Чөөн чукте — «Женьшень» («Оргаадай») совхоз, Соңгу Кавказта Теберда заповедниктиң дуржулга плантациязы болгаш үш ыяш ажылагыйлы. Мурнуу-Чөөн Азияның чамдык чурттары база тарып турар. Теберда заповедниктинде өстүрүп турар оргаадай дөртку чылындан ында беримчелиг апаар. Оон дазылдарының деңзизи 10—15 чыл назылыг үезинде 275—280 грамм чеде бээр. Ыраккы Чөөн чук тайгазында оон черлик аймаа чүгле 15—20 чыл назылыг үезинде беримчелиг апаар. Кандыг-даа назын үезинде черлик дазылдың деңзизи өстүрген дазылдыңдан 20 хире катап эвээш. Теберданың оргаадайы дээштининиң талазы-биле делегейде бүгү оргаадайларны ажып турар.

Амыдырал дазылын өстүрериниң болгаш казып алырының бергезин барымдаалаш, аралия аймактыг үнүштериниң аразындан оргаадайны солуптар үнүштү эртемденнер дилеп, шинчилеп келгеннер. Олардан элеутерококк элээн кедилиг болган. Ол үнүш Чөөн чуктуң улусчу медициназынга билдинмес турган. Оргаадай биле элеутерококк чаңгыс девискээрде үнүп турар-даа болза, кажан-даа кожа үнместер.

Элеутерококк —2-3 метр чедир, кончут хаая 5—7 метр дорт бедип үнер сыптыг чадаң үнүш. Бисте черлик элеутерококктуң курлавыры улуг. Ону үрезининден-даа, будуктарын дазылдандырып тургаш-даа өстүрүп болур. Ол оргаадайдан дүрген өзер болгаш оон эвээш ажаалга хереглээр.

Элеутерококктуң хандызы кижиниң организминиң янзы-бүрү хоралыг дээшкиннерге, аарыгларга удурланыр шинээн бедидер. Альпинистер, үжудукчулар, Соңгу чүкте ажылдап турар кижилер, шугулданчыг-дүвүреңниг черде ажылдап турар кижилер ол хандыны күзелдии-биле ажыглап турарлар. Элеутерококктуң чамдыкта кадык кижилер эми-даа деп адап турар. Ол көңгүс хора чок, ону чемге-даа холуп болур. Деңгел киирер суксунарга база элеутерококкту холуур.

Ол үнүштен кылган эмнерни хан базыышкыны чавызаанда, диабетти, атеросклерозту, нерв системазының чамдык аарыгларын болгаш өске-даа аарыгларны эмнээринге хереглеп турар. Грипп болгаш өске-даа челбик аарыгларын болдурбас камгалал эм кылдыр база ажыглап болур.

Бо эм үнүштер организминиң бодунуң удурланыр шынарын камгалап, катап тургузуп турарлар. Организминиң удурланыр чоруу —кадык кижиниң көл эртинези.

Н. ДУБАКИНА.
(ПМА).

БОДАЛГАЛАРНЫ БОДААНЫ

№ 94 «Шынга» үнген «Харыылап көрүңерем» деп чүүлге парлаттынган айтырыгларга харыылар хөй келген. Самагалдай суурнуң чурттакчузы А. Сагаан-оолдуң болгаш Эрзин суурнуң чурттакчузы Ч. Намзырайның чоруткан харыылары колдуунда шын болган.

ХАРЫЫЛАР: 1. Ийи шак (оттурар шагы дүнекиниң 12 шакта алгыра бээр). 2. Февральдан өске шупту айларда. 3. Чаңгыс шак. 4. Базала он. 5. Ийиги стаканда сугну бешки стаканче кудупкаш, ийиги стаканны орнунга дедир тургузуп каар. 6. Хары угда төрүттүнген үш уруг. 7. Үш далган артканы. 8. 16 килограмм. 9. 103 болур.

ТЫВА ДУГАЙЫНДА

Бистиң чуртувуста «Советский писатель» деп ном үндүрер чер 50 чылын 50 чыл болур оюн демдеглээр.

Москваның ном үндүрүкчүлери боттарының юбилейин рекордчу сан-биле демдеглээр деп шиитпирлээннер, чыл төнчүзүнге чедир эвилелдешкен республикаларда болгаш Россия Федерациязының аңгы-аңгы хоорайларында чогаалчыларның 450 ажыг янзы-бүрү чогаалдарын чырыкче үндүрерин шиитпирлээн.

Ук ном үндүрер чер С. Б. Токаның, С. А. Сарыг-оолдуң, шүлүкчү А. А. Даржайның болгаш өске-даа тыва чогаалчыларның номнарын номчукчуларга бараалгадып келген.

Совет Тываның дугайында чаа белүк номнарны 50 чылын база үндүреринге белеткеп турар.

Н. КОСЕНКОВА.

Москва.

Швеция чурттуг Лео Бирчер шак ындыг байдалга 40 километрни эрткен. Элдептиг аян-чоруун Цюрихке болган маргылдааларга белеткеңнери-биле ооң эрттиргени ол. Ындыг хевириң ол маргылдааларынга Барыын Европаның чурттарындан хөй санныг төлээлекчилер киришкен.

КЕЙСТОННУҢ фотозу — СЭТА.

ТВ

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Ye». 8.40 —Эртенги гимнастика. 8.55 — Хөглүг старттар. 9.40 —Делегей конкурстарының дауреады А. Фоменко фортепианога ойнаар. 10.05 — «Спортлотокуң» 17-ги тиражы. 10.15 —«Весна двадцать девятого». Уран-чечен телефильм. 11.50 —Телемедээлер. 11.55— 14.15 — Чапсар. 14.15 —Телемедээлер. 14.35 — Документалдыг телефильм. 14.50 — С. Смирновтуң шүлүк чогаалы. 15.45 —Шыдыраа школазы. 16.15 — Документалдыг телефильм. 16.45—Объектив. 17.20 — Уран-шевер холдар. 17.50 — «Чырык болгаш хөлеге». Телетайылбыр. 18.30 —Документалдыг телефильм. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00— Р. Леденев-Элегия секстеди. 19.20— Бистиң садывыс. 19.50 — «Нам здесь жить». Фильмниң ийиги сериязы. 21.00— «Ye». 21.30 —Хостуг күрешке Европа чемпионады. Швециядан дамчыдылга. 22.00—23.45 — Футболга СССР кубогу. «Факел» (Воронеж) —«Спартак» (Москва). Чапсарда—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-неперелдиг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 7-ги класс. Оң бирги беш чылда ССРЭ-де электрижидилге. 9.05 —Орус чугаа. 10.05 —Эстетиктиг кижиндилге. Театр — уран чүүлдүң бир хевири. 10.35; 11.45 —Төөгү. 6-гы класс. Катап тургузуушкун эпохазының уран үүлү. 11.00 — Эртем болгаш амыдырал. 12.10 —География. 5-ки класс. Чер карты. 12.40 — Нинти биология. 10-гу класс. Экологтуг системалар. 13.10 —Совет күрүнениң болгаш эргенин үндезиннери. 8-ки класс. 13.40 — Бойдуг эртеми. 2-ги класс. Колхозта час. 14.00 —Сээн ленинчи библиотекаң. «Совет эргечагырга деп чүл?». 14.30— И. Гайди. 15.15 — Телемедээлер. 15.20 —18.00 — Чапсар. 18.00 —Телемедээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Үргуларга фильм. 19.15 —«Азия төвү». 19.45 — Телемедээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.10 —Концерт. 21.00 —«Ye». 21.30 «Кукла» фильмниң бешки сериязы. 23.05 —23.40 — Польша эстрада артистериниң концерти.

ааар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чамдык черлерге биче чаъстаар. Мурнуу-барыын үүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр.

Дүне 5—10 градус, чамдык черлерге 0—5 градус соор. Хүндүс 9—14 градус, чамдык черлерге 0—5 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Мурнуу-барыын үүктен хаттың дүргени 9—14 метр. Дүне 5—7 градус соор, хүндүс 9—11 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КИНО

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Месть и закон» (2 сериялыг). 9.30, 12.10, 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыынды 9.30, **«Ответный ход»** 10.50, 14.30, **«Человек в железной маске»** 12.40, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Уроки на завтра» 13.30, **«Сладкая женщина»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «На перевале не стрелять» 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 (узаткан) шактарда.

Машинакчы-секретарьларның, сонуургалдыг чолаачыларның болгаш I, II, III класстарның чолаачыларының, мотоцикл башкарыкчыларының курстарынга өөренирин күзээннерни ДОСААФ-тың Кызылда техниктиг школазы чалап тур. Кичээлдер 1984 чылдың май 3-те эгелээр.

Школаның адрези: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчу, бажың № 49, телефону 2-25-28.

Редакциянның адреси: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш үлетпүр киздистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг киздистериниң 2-37-13, чагаа киздизининиң 2-41-27, информацияның киздизининиң 2-20-60, культура киздизининиң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киздизининиң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтериянның 2-12-45, солун келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2109.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыыныың херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1: ТС—00379